

ANARKIZMUS

A „TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG” ÁLTAL
RENDEZETT FELOLVASÓ-, ILLETVE VITAÜLÉSEKEN
TARTOTT ELŐADÁSOK

ÍRTÁK ·

GRÓF BATTYÁNY ERVIN

MIGRAY JÓZSEF

DR. SCHMITT JENŐ

BUDAPEST, 1904
POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA BIZOMÁNYA
IV, KECSKEMÉTI-UTCZA 4.

ELŐSZÓ.

A midőn a Társadalomtudományi Társaság által rendezett előadások és vitaestélyek sorából azokat ragadjuk ki, melyek az anarkizmust, mint a jövő nemesebb művelődésének eszményét képviselik, erre nem valami pártszempont, hanem általános kulturális érdek vezet. Mi elvileg egyáltalában távol állunk mindennemű politikai pártoskodástól. Amit mi itt képviselünk, nem is valami eszmény, hanem a *társadalmi élet eszménye maga*. Nem abban különböznek tőlünk a mindennemű politikai színezetet is képviselő pártok, hogy az eszményi célt, mely előttünk lebeg, elvileg nem helyeselnék. Mindannyian kénytelenek bevallani, hogy az állati erőszak nélkül, csupán szabad egyezkedés és a testvéri szeretet kötelékeivel egybefűzött társadalom a feltétlen tökély. De mi egyedül képviseljük ennek az eszménynek örök ifjúságát, mi bennünk egyedül sugárzik a jóban, nemesben, magasztosban való élőhit a maga szent melegében. Ezt az eszményt a politika által demoralizált pártoknál (és *minden* politikának erkőcsrontó hatása van) csakis az életben, de már az életelvekben is meghazudtolt frázisok formájában találjuk.

A velünk szemben álló szempontok közös főjellemonása az emberiben, nemesben, jóban, vagy ami ezekkel

egy, az isteniben való hitnek fogyatékosága. Ha ez a hit az egyedül eleven vallás, akkor csupán mi, nem pedig azok a pártok képviselik a nemesebb értelemben vett vallásosságot; és ők vallástalanoknak mondhatók még akkor is, ha a babonának a vallás színét mutató bármely álszent köpenyébe is burkolódnak. Nemcsak a múltban és a jelenben tartják rossznak az embereket, hanem rossz véleménynyel bírnak az emberről egyáltalában, szükségkép ugyanabban a mértékben, amelyben minden korra kivihetetlennek tartják a társadalom nemesebb formáját. És, elég sajátos, ilyen alapon a társadalmi élet eszményét nemcsak mellőzendőnek tartják, hanem ennek az eszménynek a hirdetését, az egyedüli erkölcsös élet hirdetését nem szégyenlik felette veszélyesnek mondani, rágalmazzák és gyűlölik azt tulajdonképeni, legszelídebb formájában, ha nyíltan nem is, de titokban annál jobban. És ez érthető, mert lehetetlen itt félreismerni azt a körülményt, hogy mindennemű erőszak gyakorlata belső rokonságban áll az uralkodó erőszakkal és ismeretes dolog, hogy az emberek nem azokat gyűlölik legjobban, akik őket veszélyeztetik, hanem azokat, akik hiúságukat megsértik. A külerőszak bármilyen formája az uralkodó erőszak rendszerének csupán lombozatát tépdesheti, az erkölcsileg magasabb nézet azonban ezt a rendszert erkölcsileg lealázza és gyökerét támadja meg, amidőn a meg nem érdemelt tiszteletet lerontja, amelylyel egy elbutított néptömeg körmezi. Érthető, hogy ennek a rendszernek zsoldjában álló szofisták, áltudósok, azzal a fogással élnek, hogy a fennálló általános alacsony művelődési foknak megfelelő alacsony erkölcsi színvonalat általános és szükségképp örökké fennálló emberi természetnek bélyegzik, amivel csak azt akarják bizonyítani, hogy mindaz a barbárság és embertelenség, mely az évezredekken át mind e mai napig történik, helyes és rendes dolog és hogy dőreség és utópia nemesebb öntudat és nemesebb életforma után törni.

Az itt közzétett előadások egyik feladata éppen az, hogy ezt az előítéletet feloszlassa és reámutasson arra, mennyire alaptalan ellenfeleink ama jámbor gyanúsítása, mintha mi ilyen utópisták volnánk. Célunk kimutatni, hogy nem pusztán az ilyen tudomány által feltételezett emberi természet, hanem az az állításuk is, hogy az emberi társadalomban minden időre az állati, az erőszakos, az erkölcstelen elvek uralma kell hogy fennálljon, nem valami tudományos igazság, hanem csak másnemű hit, melynek titkos forrása és rugója az éhez a barbár és embertelen társadalmi berendezéshez fűzött alacsony anyagi érdekkör. Az efelé tudomány nem egyéb, mint az uralkodó rendszer önfentartási ösztöne által sugalt védekezés egy módja. Feladatunk volt kimutatni, hogy itt évezre-

deken át nem valami megrögzített „emberi természet” szerepel, hanem, hogy az ember sajátos természete, mely őt az állattól megkülönbözteti, nem egyéb, mint elméleti, értelmi, észbeli képessége és hogy az emberi élet formája tehát, mint olyan, nem lehet más, mint elméjének alkotása és hogy művelődés és haladás nem jelent egyebet, mint a haladó elmének, észnek fokozatos kibontakozása a gyakorlati életben, győzelme az állati élettényezők felett. Az emberiség ebben a néhány történelmi évezreden át még alig bontakozott ki a gyermekkorból. A legmerészebb és legészellenesebb dolog az emberiség eddigi fejletlen állapotából kifolyó élettényekből általános és megmásíthatatlan emberi természetet kimagyarázni. A haladó elmélet — és ez éppen a modern technikánál a legszembeötlőbb — teremti meg az élet mindenféle gyakorlati formáját.

Ezért sütöttem arra a társadalomtudományra, mely a gyakorlati élet jelenségeit az emberiség elméleti fejlődésének köréből kiszakítva, elkülönödöttten sematizálja, a felületesség bélyegét. Ez a pozitivista színben előálló modern skolaszticizmus, mely épp oly üres szalmát csépel, mint akár a középkornak logikai formalistái. És érdekes, hogy ebből a vádból nem voltak képesek mást kiérteni, mint azt, hogy én a szoros tárgytól, azaz a társadalmi, gyakorlati élettények meddő osztályozásától eltértem, amidőn kimutatom, hogy egy Konstantin szociálpolitikája milyen mély pillantással értette meg a néptömeg általános elméleti állapotának összefüggését az állam és társadalom kialakulásával.

De sokkal szomorúbb dologgal, mint ilyen szalmával kibélelt iskolabölcsességgel van dolgunk ott, ahol az állam és egyház leghatalmasabb tényezői az uralkodó elveket nem pusztán valami szükségszerű rossznak, hanem alapjában véve fenséges, sőt szent dolognak feltüntetni iparkodnak. Ez a gyakorlat nagyon is számít az elméleti állapotnak a társadalmi étellel való összefüggésével és úgy látszik, hogy ama iskolai társadalomtudománynak a fontos szociálpolitikai feladata éppen ezt az összefüggést lehetőleg eltakarni az ifjúság szeméi előtt és így a társadalmi bajok alapos gyógyításának lehetőleg az útját elvágni.

Batthyány Ervin felolvasásához, mely azzal a világnézettel szemben, melyet én képviselek, bizonyos, látszólagos ellentétet mutató Kropotkin-féle tanokat fejteget, még néhány megjegyzést kívánok fűzni. A nemes fellendülésnek, melylyel előadó a jövő korszak kultúráját festi, a tudomány világnézetében próbálja megadni a megfelelő alapját. Ilyen céllal festi a természet képét, mely az egyéni alakoknak, a parányok öntevékenységének szabad, valami külső menyei uralkodó beavatkozása által nem zavart összhangját mutatja.

Tehát, mivel a természet ilyen volna, az egyedüli természetes társadalmi formának is ilyen minta után kellene kialakulni. E sorok írója már 1880. márczius hóban a „Die Neue Gesellschaft” cz. zürichi közlönyben kifejtette ezt a gondolatot, oly értelemben, hogy nem a természet pusztá mibenléte, hanem az arról alkotott tudományos világnézet vonja majd következményeit a társadalmi életben. De jelenlegi álláspontomról ezt a nézetet oda kellett módosítanom, hogy a mai általános materialista világnézet, amely különösen az önismeret problémáját nem oldotta meg, az egyének belső kapcsát nem igazolja és csupán a mechanikai külerőszak formáit igazolja úgy, a természetben, valamint az emberi társadalomban. A Batthyány-féle fejtegetéseket tehát a magasabb életforma, a mindenséget egységes formában feltüntető szellemi tüneménykörre való utalással kellett kiegészíteni és az univerzális tüneménykörnek önszemléletére, Sokrateszre, továbbá a názáreti istenemberre és követőire, a gnosztikusokra utalni, akik az önismeret útjára léptek, mely egyedül a szabadság útja.

Budapest, 1904. július havában.

Dr. Schmidt Jenő.

GRÓF BATTYÁNY ERVIN ELŐADÁSA

1904. ÉV FEBRUÁR HÓ 21.

T. Társaság!

Anarkizmus — uralomnélküliség — alatt azon társadalmi rendet kell értenünk, mely minden külső hatalom és erőszak nélkül tisztán az emberek szabad, testvéri együttélésén alapul. Az erőszakon épülő uralmi rendszer helyett, mely a tulajdon, jog és állam kényszerintézményeiben nyer kifejezést, az anarkikus társadalom formái az emberek természetében rejlő szolidaritás és az ebből folyó szabadság, egyenlőség és önkéntes összműködés által jönnek létre.

Szükségesnek tartottam az anarkizmus fogalmának ezen meghatározását előrebecsátani, mert tudom, hogy különösen nálunk a legnagyobb tájékozatlanság és legtévesebb nézetek uralkodnak róla. Sokan vannak, akik még mindig királygyilkossággal és bombamerényletekkel azonosítják azt, vagy legalább is általános felfordulást és káoszt képzelnek alatta. Azok közül, akik az anarkizmus fent vázolt céljait ismerik, egyik rész az emberi kultúrának túlhaladott alacsonyabb fokára való visszasülyedést lát benne, egy másik rész pedig az embereket sokkal gyarlóbbaknak tartja arra, hogy ezen ideált elérhessék. Mindketten tehát szükségesnek és elkerülhetetlennek tartják a rend, béke és műveltség fentartására, hogy az emberek egy konstituált felsőbb hatalomnak és át nem hágható jogszabályoknak legyenek alávetve, melyek uralmukat szükség esetén erőszakkal is érvényesíthessék.

Két homlokegyenest ellenkező világnézet és társadalmi elmélet áll itt szemben egymással. Az egyik a természet és

társadalom rendszerességének és harmóniájának forrását a jelenségeken kívül keresi. Egy felsőbb lény, központi erő vagy absztrakt törvényben látja a szabályozó hatalmat, mely az összességet igazgatja, az egyének mozgását kormányozza és meggátolja azok összeütközését és az összhang megbomlását. A másik magukban az egyéneket látja az összhang forrását: nem keres egy felsőbb hatalmat vagy törvényt, mely a jelenségeken kívül állana; hanem az egyéni erők szabad mozgásában és érvényesülésében, egymással való társulásában és szükségleteik szerint való alkalmazkodásában és az így létrejövő, folyton ingadozó egyensúlyban teljesen biztosítva látja az összesség rendszerességét és harmóniáját.

Az elsőt teokratizmusnak nevezhetjük, mert hogy az uralmi elv egy isten fogalmában, vagy egy gazdasági monopóliumon alapuló kiváltságos osztály uralkodásában, vagy végre az állam mindenhatóságában van-e megvalósítva, az a dolog lényegén nem változtat. A másik az anarkizmus. És amint egyik vagy másik uralkodik az emberek meggyőzésén, aszerint fog alakulni a társadalom.

A teokratizmus és anarkizmus közötti küzdelem nem mai keletű. De az utóbbi teljes öntudatos kifejlődését mégis csak az utolsó ötven év tudományos és erkölcsi átalakulása által nyerte.* Tekintsük például azt a változást, mely a csillagászati ismereteinkben néhány évtized óta végbement. Azelőtt a nap központi erejének vonzását tekintették bolygórendszerünk egyedüli szabályozójának, ez a központi erő szabta meg az égitestek pályáinak változhatlan törvényeit, ebből sugárzott ki az energia, mely minden életnek forrása volt. Ma a tudomány az egész világúrt betöltő finom anyagot vizsgálja; és ezen parányi atomok mozgásában, melyek a tért minden irányban átszelik, összeütköznek, tömörülnek és szétbomlanak, keresi az égitestek eredetét és azok összes életjelenségeinek magyarázatát. A világegyetemről alkotott egész felfogásunk megváltozik ezzel. A világot kormányzó erő, előre megállapított törvény, átgondolt összhang képzelet eltűnik, hogy helyt adjon annak a harmóniának, mely számlálhatatlan anyagrészecskék rendetlen és összefüggéstelen mozgásából ered, melyeknek mindegyike saját útján halad és valamennyi egyensúlyban tartja egymást.

Ugyanígy alakulnak át a többi tudományok is. A fizikában nincsen szó többé a hő és elektromosság egységes ismeretlen erőiről, melyek egy élettelen anyagra hatnak; a tudomány a testben és körülötte a végtelen kis atomok

* A felolvasásomban felhozott természettudományi és történelmi tényeket és bizonyítékokat túlnyomó részben *Kropotkin* különböző műveiből vettem át, amit a szövegben azért nem juttattam kifejezésre, hogy az előadás folytonosságát ne zavarjam.

mozgását és rezgését figyeli meg, melyeknek önálló élete, rezgések, súrlódásuk és mozgásuk hozza létre a hő, elektromosság stb. jelenségeit. A szerves világot tárgyaló tudományok a faj és annak változásai helyett az egyént és változásait kutatják. A botanikus és zoológus az egyént vizsgálja, annak életét és környezetéhez való alkalmazkodását. A változások, melyeknek az éghajlat, időjárás és táplálkozás-mód azt alávetik, hozza létre a fajt; és a fajok változásaiban a biológia manapság csak eredőket lát, azon változások összességét, melyen minden egyes egyén külön-külön átment. Amilyenek az egyedek, olyan lesz a faj és minden egyes számtalan befolyásnak van kitéve, melyekre mindegyik a maga módja szerint reagál. És ha a fiziológia ma egy állat vagy növény életéről beszél, abban inkább számtalan különálló egyén összességét látja, mint egy egységes és oszthatatlan egyéniséget. Emésztési, érző és mozgási szervek egyesüléséről beszél, melyek mind igen szoros kapcsolatban állanak egymással; mindegyik megérzi a másik egészségének vagy megbetegedésének következményeit, de azért mindegyik saját életét éli. És minden szervet és ennek minden részét újból önálló sejtek alkotják, melyek a megélhetésükre kedvezőtlen viszonyok legyőzésére egyesülnek. Egyszóval, az egyén magában véve a szervek kozmosa és ezek újból a sejtek és atomok kozmosai; és az egész bonyolult szervezet jólléte az összes részecskék jóllétének összegétől függ. Ezzel egész revolúció megy végbe az élet filozófiájában.

De főképp a pszichológia az, amelyben ezen változás legnagyobb fontosságú. Nemrégben a pszichológusok még mint egységes lényről beszéltek az emberről, akit tulajdonságai szerint jónak vagy rossznak, okosnak vagy ostobának, önzőnek vagy altruisztikusnak mondtak. Ki beszél még így manapság? A mai pszichológia az emberben a különböző tehetségek, önálló törekvések nagy tömegét látja, melyek egymásközt egyenlők, nyilvánulásaiban egyenlő erejűek és folytonos libegő egyensúlyban tartják egymást. Egészben véve az ember nem egyéb, mint folyton változó eredője ezen különböző tehetségeinek és törekvéseinek. Valamennyi oly szorosan kapcsolódik egybe, hogy nyilvánulásaik folyton visszahatnak egymásra; de azért mindegyik saját életét éli, anélkül, hogy egy központi erőnek alá volnának vetve.

A tények, melyekből mindeme következtetéseket levonjuk, nem újak; csak új szempontból nézzük azokat. És ezen szempontból a természet harmóniáját a legteljesebben látjuk érvényesülni; csakhogy nem akarjuk azt többé egy előre meghatározott tervszerűség és ebből folyó örök törvények által megmagyarázni. Amit azelőtt természeti törvénynek neveztek, nem egyéb, mint a jelenségek közötti összefüggés, melyek

törvényszerűségét azok időbeni egymásutánja állapítja meg: nincs törvény, mely jelenségeken kívül állana, minden jelenség azáltal lesz meghatározva, amely azt megelőzi és nem egy felette uralkodó törvény által.

Amit a természetben összhangnak nevezünk, abban nincs semmi, ami előre meg volna határozva: az egyes részek érintkezésének és összeütközésének véletlene elég ahhoz, hogy ezt létrehozza. Az egyik jelenség évszázadokig tart, mert az alkalmazkodás és egyensúly, melyet képvisel, évszázadokon át alakult ki; a másik egy pillanat alatt megy végbe, meri csak pillanatnyi egyensúlyt képvisel, így a világegyetem összhangját mint az ugyanazon helyen és ugyanegy időben érvényesülő összes erők egyensúlyát kell felfognunk — mint időleges alkalmazkodást; és ezen egyensúly csak egy feltétel alatt lehet állandó: hogy t. i. folyton változik, hogy minden pillanatban valamennyi egymásra ható erő valódi rezultansát képviseli. Ha csak egyike ezen erőknek m g van gátolva cselekvési képességében, az összhang megbomlik. Az én hatása felgyülemlik; érvényesülnie kell neki; és ha ebbet más erők gátolják, nem lesz ezek által elnyomva, hanem végtére a fennálló rend felforgatásával és az összhang szét szakításával utat tör magának, hogy egy új egyensúlyt, a alkalmazkodásnak új formát találjon. Ez megy végbe egy vilamos szikra kipattanásánál vagy egy vulkán kitörésénél; ugyanez történik az emberi meggyőződés vagy a társadalom forradalmaiban.

Természetes, hogy ezen új felfogás a társadalomtudományokat is teljesen átalakítja. A történelem, miután kezdetben az uralkodók, később az államok és nemzetek története volt, most az egyéni emberek életét kezdi vizsgálni és az egyéni belső meggyőződéseiből, szükségleteiből, mindennapi életükből magyarázza meg a történelmi tényeket. Ép így a nemzetgazdaságtan és szociológia, mely a népek és társadalmak jelenségei helyett mindinkább az egyének szükségleteivel és törekvéseivel foglalkozik és arra a következtetésre jut, hogy amilyen az egyén, olyan lesz a társadalom is.

Ezen tudományos és filozófiai alapokon épül fel és válik öntudatossá az új erkölcsi világnézet. Épp úgy, mint a természet rendszeressége és összhangja nem egy felsőbb akara műve és nincsen absztrakt merev törvények által szabályozv: hanem az által jön létre, hogy minden legkisebb rész szabadon a maga útján halad, úgy az ember sem valamely felett álló erkölcsi törvény szerint jó vagy rossz, hanem össze tulajdonságainak, hajlamainak és tehetségeinek egyenlő mértékben való kifejtése és szabad érvényesítése által válik harmonikus egyéniséggé; és a társadalom rendje és békéi szintén nem egy előre meghatározott törvényszerű jelenség,

melynek fentartására külső hatalom és kötelező jog szükséges; hanem a társadalmi összhang is csak magából az emberek természetéből, az egyének korlátlanul szabad életnyilvánulásaiból és szükségleteik szerint folyton változó alkalmazkodásából állhat elé. És épp úgy, amint a természeti erők egyensúlya megbomlik, ha közülök valamelyeket hatásában megátoljuk, épp úgy megszűnik a béke a társadalomban, ha az egyének egymásközi viszonyát egy autoritativ hatalom igyekszik mrenev jogszabályok által szabályozni és ezzel korlátokat szab az egyéni kifejlődésnek, szabad társulásnak és önkéntes összműködésnek.

Ezen új világnézetből tehát szükségkép azon praktikus konzekvenciát kell levonnunk, hogy minden intézmény, mely az emberek önmeghatározást jogát és egymáshoz való viszonyuk szabadságát korlátozza, gyökerestől eltörlendő; és ennek lehetőségét és a helyökbe lépő társadalmi formák czélszerűségét saját erkölcsi meggyőződésünk erősíti meg. Ha a világegyetem páryanainak szabad egyensúlyából létrejött összhangot felfogtuk, egy kívülünk álló felsőbb hatalom képzete lehetetlenné válik; és ezzel minden alávetettség érzete megszűnik. Mint a mindenség egyéni atomja, egynek és egyenjogúnak érezzük magunkat az egészszel és valamennyi más egyéni atommal; nem korlátozhat többé semmi, de épp oly lehetetlenné válik számunkra is, hogy mi uralkodjunk mások felett. Az által, hogy mindenki saját szükségleteinek és hajlamainak megfelelően cselekszik, jön létre az erők azon egyensúlya, mely egyenlő, szabad emberek testvéri együttélésében, a legideálisabb társadalmi harmóniában nyer kifejezést. Az az egyetlen erkölcsös cselekedet, mely legjobban elégti ki saját boldogságérzetünket. Nem azzal, hogy saját énünket alárendeljük valamely felsőbb hatalomnak, sem azzal, icgy azt elnyomjuk és feláldozzuk másokért, de egyedül azzaí, hogy azt szabad, hatalmas, teljesen kifejlett egyéniséggé engedjük fejlődni, teszszük a társadalomnak a legnagyobb szolgálatot. És az egyetlen igaz út ahhoz, hogy felebarátunkat úgy szeressük, mint saját magunkat; csak így lehet boldog az emberiség.

A teokratikus rendszerek képviselői bonyolult szisztémákat és szörnyűséges igazgatási gépezeteket találtak fel, hogy az egyén érdekeit a társadalom érdekével összeegyeztessék. De elfelejtik, hogy a társadalom egyáltalán nem jöhetett volna létre és nem állhatna fenn, ha az egyén érdeke és boldogulása kezdettől fogva nem lett volna azonos az összességével. Az ember egyesül embertársaival, segíti őket munkában, szükségben és veszélyben, tiszteli jogait és a társadalom békéjét, mert ebben találja legnagyobb megelégedését és egyéniségének legteljesebb kifejezését. Ez a szoli-

daritás az ember valódi természete, mely kezdettől fogva ösztönszerűen nyilvánul benne és mely öntudatossá válva az emberi méltóság tiszteletében és az univerzális emberszeretben kulminál.

A fejlődéstani és történelmi tények hosszú sorozata bizonyítja, hogy az emberiség sohasem létezett izolált, egymással küzdő egyének vagy családok alakjában, hanem egy vagy más formában mindig társas életet élt és hogy ott, ahol az autoritás és mesterséges egyenlőtlenség az emberi természetet nem szorította korlátok közé, a szolidaritás és a kölcsönös segítség gyakorlása mindig harmonikus boldog társadalmi életet hozott létre és hogy ezen korszakok mindig a művelődés és haladás egy-egy lépcsőjét képezték; míg ellenben azon idők, melyekben egy uralkodó kisebbség teokratikus előítéletek vagy erőszakhatalmi rendszer által megfosztotta az embereket azon képességüktől, hogy saját életüket maguk igazgassák, mindig pusztulást, eldurvulást és nyomort hoztak magukkal.

Már az állatvilágban azt látjuk, hogy a magasabb fejlettségű fajok túlnyomó többsége társas életet él és az egyesülésben és kölcsönös segítségben találja a létért való küzdelem legjobb fegyvereit — ami alatt nem a pusztá megélhetésért való harcot, hanem a fajnak kedvezőtlen összes természeti tényezők elleni védekezést kell értenünk. A faj, melyben az egyének közti küzdelem a legkisebb mértékre lett szorítva és a kölcsönös segítség gyakorlása legjobban kifejlődött, mindig a legerőteljesebb, legintelligensebb és legfejlődésképesebb volt.

Így került az ember az állatvilág lépcsőjének legfelsőbb fokára. Legelső kezdeteiben csoportokban és törzsekben együttélve találjuk őt, amit a kőkorszak maradványai bizonyítanak. És ha a manapság még élő primitív népek életmódját tekintjük, — mely nagyjában megfelel a kőkorszaknak — látjuk, hogy a törzs a legalacsonyabb műveltségi fokon is a társadalmi intézmények egész sorozatát hozza létre. A primitív ember tényleg egy a törzsszel és társaitól sem a tulajdon, sem az autoritás korlátai nem választják el. Szemtanuk egybehangzó leírásai szerint ezek a „vademberek” a legjobb indulatú, legőszintébb és legönfeláldozóbb lények, akiket képzelhetünk; anarkikus kommunista társadalmuk a legteljesebb békés harmónia és legderűsebb boldogság képét mutatja.

A primitív törzsből, ennek társadalmi formáiból és szokásaiból fejlődött ki a barbár népek falusi közössége; és a társadalmi szokások új, tágabb köre, a kölcsönös segítség gyakorlásának tökéletesebb formái és számos intézmény, melyek részben még ma is fennállanak, jöttek létre általa. A falusi közösség lényegét egy közösen bírt — és gyakran

közösen mívelt — terület és ennek közös erővel való védelme teszi. Az ezen területen együttélők önjogúlag intézték saját ügyeiket és közös akaratukat a falusi gyűlés döntéseiben fejezték ki, melyek a község összes tagjainak megegyező határozataiból állottak. Ez volt az egyetlen közigazgatási és bírói fórum, melynek azonban nem volt hatalmi sankciója, hanem annak mindenki önként vetette magát alá. A főtörékvés mindig az volt, hogy a község tagjai közt felmerülő viszályok békésen és röviden intéződjenek el és hogy a jogorvoslatokban a bosszú helyett a compensatio elve érvényesüljön. A községek féltékenyen őrizték ezen szabadságukat a feudális urak és az állam beavatkozása ellen; és saját erejükből minden felsőbb gyámkodás nélkül a földművelés és ipar, jog és közigazgatás olyan rendszerét fejlesztették ki, melyet a következő korok majdnem változatlanul vettek át.

És mikor a nagyobb művelődés szükséglete az embereket szorosabb együttélésre készítette, létrejöttek a középkor szabad városai, melyek a területi egységeknek (falusi közösségeknek) és a közös munka és kölcsönös támogatás céljából alakult egyesületeknek — a céheknek, fraternitásoknak és szomszédságoknak — kettős hálózatát képezték. Ezen autonóm szervezetek rendszere, melyek mind többé-kevésbé kommunisztikusak voltak és egy, autoritás nélkül, csupán szabad megegyezésen nyugvó föderációban egyesültek, alkotta a középkor virágzó városait, melyekre ma is, mint a történelem egyik legragyogóbb korszakára tekintünk vissza. Az egyéniség szabad érvényesülése és az összetartás és szolidaritás, mely az egyeseket az egészhez és egymáshoz fűzte, a műveltség és jóllét páratlan föllendülését eredményezte. De idővel az uralkodók és később az állam magának arrogálta a hatalmat, hogy alattvalóik minden ügyét csakis ő rendezze és boldogulásukról egyedül ő gondoskodjék; aminek eredménye a céhek és községek bürokratikus rendszabályozása, később pedig önjogú bíraskodásuk és szabadságuk megszüntetése, vagyonuk és közbirtokaik elkobzása és a népesség általános proletarizációja volt.

És a központosító abszolút-uralmi tendenzia még sem vezetett sikerre. Az állam, mely csak szétszórt egyének agglomerációján alapult és ezeket csak saját központi hatalma igyekezett összetartani, nem felelt meg céljának. A függetlenségre és „partikularizmus”-ra való törekvést nem sikerült kiirtania. A szolidaritás és kölcsönös segítség érvényesülése áttörte az állami korlátokat; újra feltámadt és alakot öltött a modern élet számtalan egyesülésében, melyek az állam mellőzésével vagy egyenesen ellentétben vele a mindennapi élet minden ágában felsarjadzottak, mihelyt megszűnt főbenjáró vétségnek lenni, ha az emberek saját dolgaikkal törőd-

nek és e célból egyesülnek. A mai ember is legkülönbözőbb szükségleteinek kielégítését, legyen az tudományos munka, önkéntes közszolgálat, pénzszerzés vagy mulatság, legjobban szabad társulás által látja elérhetőnek; és ezen egyesüléseknek nincs szükségük kötelező jogszabályokra vagy egy felsőbb hatalom védelmére és támogatására, hogy tagjaik egymással szemben vállalt kötelezettségeit teljesítsék és hogy céljukat elérjék. És az egész hatalmas munkásmozgalom, bámulatosszerű szervezettségével, melyből mégis minden kényszer hiányzik, mely az államot ignorálva kimondta, hogy a proletariátus felszabadítása csak a proletariátus műve lehet: mi más ennek éltető ereje, mint az általános szolidaritás?

Így hát újból bebizonyítva látjuk, hogy nem az autoritás, nem erkölcsi és jogi szabályok, nem kényszerintézmények biztosítják a rendet, műveltséget, boldogságot és haladást a társadalomban; hanem hogy mindez az emberi természetben rejlik, az egyének szabad érvényesülése által jön létre. És az igazság újból és újból utat tör magának. Az egyenlőtlenség és elnyomatás korszakaiban feltámad az emberekben valódi lényegük és természetes állapotuk tudata és a törekvés, hogy az ezt gátló korlátokat ledöntsék. A tulajdon és autoritás szentsége megszűnik, ez helyt ad az emberi szabadság, egyenlőség és testvériség szentségének. Ez volt eszménye Jézus tanításának és az őskereszténységnek; a XIII. és XV. század eretnekségeinek és parasztlázadásainak és első kezdetekben az újkor forradalmainak is. Erre törekszik leguniverzálisabb kiterjedésében és legkonzekvensebb kifejtésében az anarkizmus.

Csak röviden akarom ezek után vázolni az új társadalom képét, melyre a világnézet és emberi ideál átalakulása vezetni fog. A főnt tárgyalt filozófiai, etikai és társadalomfejlődési premisszákból önként következnek annak fővonásai. Részleteinek kifejtését nem fogom megkísérteni, ezeket — ha csak nem utópiát írunk — nem láthatjuk előre. Kérem azokat, akik álláspontomat esetleg bírálat tárgyává teendik, hogy kritikájukat ne az anarkizmus praktikus megvalósítására, hanem annak alapeszméjére alkalmazzák; és vegyék figyelembe, hogy az anarkizmus felsőbbbsége a többi társadalmi elméletekkel és reformprogramokkal szemben épp abban áll, hogy az nem minden részletében merev elvek szerint kidolgozott, az emberekre oktrojálandó rendszer, hanem magukból az egyes emberekből, azok egyéni természetéből és meggyőződéséből fakadó organikus fejlődés és hogy a társadalmi formák, melyeket létrehoz, az egyéni erők érvényesülésének és alkalmazkodásának folyton változó egyensúlyából állanak. Hogy ez az egyensúly milyen alakban fog létrejönni, arról eltérhetnek a nézetek, még anarkisták között is. De, aki

kétségbevonja, hogy a szabad egyensúly és harmónia egyáltalán lehetséges az emberek közt, az magában az emberi természetben kételkedik. Az, ha nem is vallja be magának, az emberekben csak önzést, haszonlesést, uralomvágyat és kegyetlenséget lát, egyszóval, vadállatoknak tekinti őket, melyeket vasszigorú fegyelem és egy felsőbb hatalomtól való félelem gátolhat meg abban, hogy egymást folytonos véres küzdelemben fel ne emészszeék; az az egyének érdekét alapján véve ellentétesnek képzeli a társadalom érdekével és a bellum omnium contra omnest tartja az emberiség eredeti és természetes állapotának.

Elvitázhatlan tények bizonyítják, hogy ennek épp az ellenkezője igaz. De hogy ha igaz volna, akkor csak egy társadalmi rend volna lehetséges: egy földöntúli malaszt által megvilágosított kisebbség abszolút despotikus uralma és a többi emberek teljes rabszolgasága; és ennek az emberiség lehető legnagyobb boldogságára kellene vezetnie. De nézzük csak a rabszolgaságot az ókori Rómában és a XVIII. századbeli Amerikában, a jobbagyságot Európában, mindenütt a legborzasztóbb nyomort és kegyetlenséget látjuk.

Alig is akad manapság valaki, aki ezen korszakokat kívánná vissza; de a konzekvenciát, melyek az ellenkező világnézetből következnek, egyik társadalmi irányzat sem akarja elismerni; valamennyi csak enyhíteni akarja ezen elvet és az autoritást és az emberi természet korlátozását egy vagy más irányban okvetlenül szükségesnek tartja; és így mindegyik ellentmondásba jön önmagával. Még a konzervatív is emberi jogokról beszél manapság, a patriarkalizmus pedig pláne a kereszténységet vallja alapjának, melynek főtétele, hogy mindnyájan Isten fiai vagyunk. De hogy egyeztethető ez össze a mai társadalmi rend fentartásával és az autoritás és osztályuralom kiterjesztésével? A liberalizmus az egyéni szabadságot és egyenlőséget hirdeti; miért ragaszkodik tehát oly görcsösen a tulajdonhoz és gazdasági egyenlőtlenségekhez, mely a szegényt a gazdag uralmának veti alá? Miért akarja fentartani a jogot és az államot ennek biztosítására? Az autoritár szocializmus a kollektivistikus társadalmat akarja megvalósítani: mi szüksége van akkor ennek fentartására bonyolult gazdasági és közigazgatási gépezetre, mely végül az állam hatalmát a mostaninál sokkal szélesebb körűvé és despotikusabbá teszi; nincs bizalma az emberek szolidaritásérzetében és azt képzeli, hogy e nélkül egyáltalán lehetséges a szocializmus?

Az anarkizmus egyetlen antitézise a teokratizmusnak. Ha egyszer meg vagyunk győződve az ember fundamentális szabadságáról, egyenlőségéről és szolidaritásáról, akkor minden korlátozás és valamennyi uralmi forma jogosulatlan és

mint az emberi természet szabad kifejlődésének akadályá, káros a társadalom fejlődésére. Az összes társadalmi rendszerek reformprogramjai czéltalanok és hatástalanok; az emberiség életének teljesen új alapra kell helyezkednie és ez az új alap csakis az anarkizmus lehet.

Ennek megfelelően fáz anarkizmus gazdasági téren a tulajdon megszüntetésére és a teljes kommunizmusra törekszik. A tulajdon és következményei legerősebb korlátja az ember szabadságának, egyenlőségének és testvériségének és fentartása a legnagyobb erőszak és kényszer alkalmazását teszi szükségessé. Az anarkikus társadalomban meg fog szünni ezen kényszer; mindenki saját erejéhez mérten és saját hajlamait követve fog dolgozni; mindenki saját szükségletei szerint fog a közös munka eredményében és a múlt nemzedékek munkája által felhalmozott társadalmi vagyonban részesedni. Szabad emberek önkéntes egyesülései és ezek minden irányban való szövetkezései fogják ellátni a társadalmat mindennel, ami az egészséges és kellemes élethez szükséges; a javak bármily rendszer szerint való felosztása, értékelése és cserélése feleslegessé fog válni; mindenki szabadon és korlátlanul élvezheti azokat. Ez lehetséges lesz azon óriási fokozott termelőképesség mellett, mely létre fog jönni, ha mindenki dolgozik (és ez által a szükséges munkaidő napi 3—4 óránál nem lesz több), továbbá, ha mindenki szellemi és testi munkával, földművelési és ipari termeléssel egyaránt foglalkozik; így minden munka könnyűvé és kellemessé válik és a tudományos és technikai haladás az eddiginél sokkal hatalmasabb impulzust nyer. Ha pedig valamely rendkívüli esetben egyik vagy másik szükséglet korlátlan kielégítése mégis lehetetlenné válnék, úgy ezen nehézségen testvéri szeretetben együttélő emberek könnyen át fognak haladni.

Politikai téren az anarkizmus a jog, közigazgatás és állam teljes elvetését jelenti. A polgári és büntetőtörvénykezés egész gépezete és az erőszak, mely keresztülvitelére szükséges, csak a tulajdon védelmére szolgál, ha ez megszűnik, az egész magától feleslegessé válik. És ugyanez áll a represszív jogszabályokra, melyekkel ma a társadalom egyesek antiszociális cselekedetei ellen igyekszik védekezni; mert ezen cselekedetek csakis a mai igazságtalanság, nyomor és egészségtelen életviszonyok következményei és a represszív büntetések legfeljebb visszatartják azokat, hogy aztán újból erősebben törjenek ki.

Hogy az állam mennyire ellentétben áll az emberi természet tendenciáival, azt a történelmi fejlődés folyama bizonyítja. A szabad egyéni érvényesüléssel és egyensúlylyal megcsontosodott uralmi szervezetét állítja szembe, még akkor is, ha nem csupán az osztálykiváltságok és gazdasági kizsákmá-

nyolás védvára, mint manapság. Azáltal, hogy az emberek szükségleteinek kielégítését és életviszonyaik szabályozását központilag, saját hozzájárulásuk nélkül igyekeznek megvalósítani, meglazítja az emberek közti természetes kapcsolatot és elnyomja az egyének sajátosságait és szabad érvényesülését. Ezzel egyenesen saját állítólagos céljai ellen dolgozik, mert az emberek egyéni szükségleteit — melyek abban összpontosulnak, hogy az ember saját hajlamait és tehetségeit szabadon kifejthesse — képtelen kielégíteni és népboldogító törekvéseit szükségkép a legnagyobb igazságtalanság és erőszak által kell az emberekre rákényszerítenie. Mesterséges területi határai által pedig a nemzeti ellentétek, militarizmus és háború folytonos kútforrása. Az állam helyett az emberek újból maguk fogják kezükbe venni saját életük rendezését; közös hajlamok és érdekek, közös terület vagy közös foglalkozás által összekötött szabad egyesületeket fognak alkotni, melyeknek egyetlen kapcsa és törvénye az emberi szolidaritás lesz. A közigazgatás, bíróság és rendőrség nehézkes gépezetére nem lesz többé szükség; univerzálisabb, magasztosabb formában fog újra feltámadni a múlt idők törzsi élete; leszármazás, terület és nemzetiség nem fogja azt többé határok közé szorítani, hanem az egység érzete ki fog terjedni az egész emberiségre; a szabad közösségek föderációja az egész földet be fogja hálózni

Ez fővonásaiban az anarkizmus ideálja, mely meg fog valósulni, mihelyt az alapját képező világnézet az emberiség többségének meggyőződésévé vált. De csakis akkor. Minden mozgalom, mely a társadalom külső formáin változtat és nem alapul az emberek bensejének megváltozásán, csak a régi társadalom viszonyait fogja újra létrehozni; és ugyanez áll minden erőszakos kísérletről, mely a fennálló társadalmat kívülről igyekeznek megdönteni. Természetes, hogy merényletekkel és pucscsokkal nem lehet új társadalmat csinálni; de aki előadásomat végighallgatta, tudni fogja, hogy semmi sem áll az anarkizmus lényegétől távolabb, mint ez. Ámbár majdnem általánosan a terrorizmussal azonosítják, alapjában egyenes tiltakozás és orvosság az uralkodó erőszak és terrorizmus ellen. És ha egyes anarkisták kétségbeesésükben csakugyan bombához és törhöz nyúltak, ennek anarkizmusukhoz semmi köze sincsen.

Mindazonáltal az anarkizmus forradalmi mozgalom. A szabadság és szolidaritás oly mélyen gyökerezik az emberi természetben, hogy csak a létező hatalom és kényszer nyomásának kell megszűnnie, hogy azok újból teljes erejükben érvényesüljenek; ehhez nem szükséges egy évszázados evolúció. Az uralkodó világnézet aránylag rövid időn belül teljesen megváltozhatik és ez a régi alapjaiktól megfosztott társa-

dalmi formák hirtelen összeomlását eredményezheti. Az emberek tömegesen fognak új szabad egyesüléseket alkotni — ennek kezdetét már ma látjuk; ép oly tömegesen fogják magukat az állam és kapitalizmus uralma alól kivonni igyekezni; mindez elő fogja készíteni a talajt az anarkizmus teljes megvalósítására, mely végül esetleg a tulajdon expropriációjával és hatalmi korlátok ledöntésével válik perfektté.

Mindebben semmi nincs, amitől félni kellene: forradalom nem jelent vérengzést és gyújtogatást. És az új társadalomba való átmenet annál inkább fog rázkódások nélkül végbemenni, mennél tisztábban látják az uralkodó osztályok a fejlődés menetét és mennél jobban tudnak hozzá alkalmazkodni.

MIGRAY JÓZSEF ELŐADÁSA

1904. ÉV ÁPRILIS HÓ 22.

Tisztelt Társaság!

Az előttem szólókkal szemben abba a kényes helyzetbe jutottam, hogy egy megmosolygott, majd pedig minden tekintetben félreértett álláspontot védelmezzek. Önök jobbra egy már eddig jól kitaposott mesgyn járnak, valamilyen formában bizonyos határokkal szorosan körülvevett párthoz tartoznak, míg nagyon kevés azoknak a száma, akik félretéve mindent, ami kritikai vizsgálódásuknak meg nem felel, tisztán a pozitív tudományos vizsgálódás álláspontján állva, úgy foglalkoznak a társadalmi fejlődés irányeszméivel. Ebben a tényben látom az okát annak a dolognak, hogy míg az anarkia egyfelől, — különösen a polgári zszurnalisztikában — folytonos támadásnak van kitéve, itt ezen a fórumon „himes tojás”-ként kezeltetett.

Csodálatos az ellentét a nézetekben, amelyet tudósok és tudatlanok az anarkista ideál felől táplálnak. Az előttem szólók kivétel nélkül a „himes tojás” alap gondolatát varriálták és különböző, éppen nem „tudományos” vizsgálódási módszer segítségével aztán mint a túlradók álmodozását igyekeztek kikapcsolni a társadalmi fejlődés irányeszméi sorából.

Majd ezekkel a jámbor megjegyzésekkel legmerevebb ellentétben nap-nap után hallják önök azt, hogy nem igaz, az anarkizmus nem amolyan csöndes álmodozás, mint sokan

hiszik, hanem a fennálló társadalomnak tűzzel-vassal kipusztítandó ellensége.

Az anarkizmus, miután az idők folyamán úgy a társadalmi elméletekbe, valamint az etikai és esztétikai definíciók sorába egy bizonyos fogalomkört vitt be, mindenestre beletartozik az emberiség kulturhistóriájába és így kell, hogy tudományos vizsgálódás tárgyává tétessék. És mindamелlett, hogy az anarkizmus az emberiség egyetemes életében folytonosan ható tendencia, de azért mégis „elpárologtatni” igyekeznek egyesek, úgy ezt nem magyarázza egyéb körülmény, mint az, hogy tudományos jelzővel felruházott vizsgálódási módszerük nem alkalmas a társadalmi élet tüne-ményeinek megismerésére és meghatározására.

Vállalkozásom — meglehet, hogy túlhaladja erőmet — odairányul, hogy bekapcsoljam az anarkizmust a társadalmi fejlődés irányeszméi sorába s tudományos és erkölcsi fölénység kimutassam az összes eddig velem szemben álló ideákkal.

Történelmi múltja nem arra az időpontra esik, midőn Proudhon és Stirner szociális elméletnek elismerték, hanem messze visszanyulik az emberiség évezredek szellemi fejlődésébe. Az anarkista ideál úttörője, harcosa volt minden gondolkozó vagy vallásalapító, mint pl. Sokrates, Buddha, Laoce, Zoroaster és mások, akik az emberben nem szűk határok közé szorított véges alakot láttak, hanem eltelve az isteni öntudat fenségével, a durva, lealázó erőszak megvetését hirdették, kövesse bár azt el az egyes ember egyes ember ellen, vagy pedig egyik embercsoport egy másikkal szemben.

A történelem tanúsága szerint az emberiség művelődése nem egyéb, mint folytonos haladás az alacsonyabbrendű ideáktól a magasabbrendűek felé. És a művelődés végcélja pedig: a mindenség tudatát, az érzéki és a szellemi élet tényeit öntudattá módosítani. És ezt cselekszi az anarkizmus.

Egyetlen egy anarkista gondolkozó sem vállalkozott még arra, hogy a *boldogság országát* fantasztikus ideák után kieszelje, mert nagyon jól tudják mindannyian, hogy ezt „megcsinálni” nem lehet. Éppen ez a leglényegesebb eltérés az anarkizmus és a szociáldemokrácia hívei között. Míg egyfelől Morus Tamást, Campanellát, Saint-Simont, Főúriert és mindazokat, kik valamilyen formában új államszervezetet eszeltek ki, *utópistáknak* nevezik szociáldemokra barátaink, addig ők maguk sem tesznek egyebet, mint megalkotják egy másik, újabb, a mainál jobbnak vélt államnak az alaptörvényeit: *programmot nyújtanak arról, hogy milyen törvényeket kívannak a nép boldogítására.*

Az anarkistákat tehát éppen eszközeik választják el mindazoktól a nemes gondolkozóktól, kik az emberiség sza-

badságáért való küzdelmet tűzték ki célul. Minket nem érhet a vád soha, hogy mi a hatalom kézrekerítését célozzuk, mert mi tisztán és világosan látjuk, hogy a hatalom kézrekerítése csak arra szolgálhat, hogy annak élete — amely nem jelent egyebet, mint a szolgaságot — meghosszabbíttassék. Mert a rabszolgaság okai nem egyik vagy másik törvényben keresendők, hanem egyáltalán abban a tényben, hogy vannak törvények és olyan emberek, akiknek azok végrehajtására módjuk van. Minden törvénynek egyetlenegy közös jellemvonása van. Még pedig: megadja a törvényhozóknak azt a hatalmat, hogy az általuk megállapított szabályokat reákövessék minden emberfiára és ha valaki mégis ellenszegülne, azt börtönnel vagy halálbüntetéssel sújthatják,

A törvény lényege tehát semmiféle „állameszme jogának egyéni vagy tárgyi mivoltában”, sem pedig a „népakaratban” és más bizonytalan fogalmakban, hanem pusztán *a durva erőszakban* keresendő.

És föltételezi valaki azt, hogy amíg egyáltalán *erőszak-hatalom* létezik, amíg lesznek törvényhozók, avagy mások, kik valamiképen embertársaik fölé helyezkednek, hogy az emberiség szabad lesz, az ember tehetségéhez, egyéniségéhez mérten érvényesülhet? Ezt még a szociáldemokrácia oly kiváló képviselőjének sem vagyok hajlandó elhinni, mint Friedrich Engels, ki egyik munkájában a kollektívizmust a mai berrabszolgasággal szemben így *határozza* meg: „A személyek feletti uralom helyébe a dolgok igazgatása és a termelés folyamat vezetése fog lépni”.

Ámde ezen a ponton a társadalom okvetlen kettéválik: az egyik rész képviselni fogja a dolgok igazgatására és a termelés vezetésére szolgáló szellemi munkát, a másik rész: pedig a fizikai munkásokat. Két külön foglalkozási kör, amely önmagából két külön osztályérdeket fejleszt ki és így alapját képezi ismét az osztályharcz egy újabb formájának. Hiszen a régi kommunisztikus jellegű törzsszrendszerekben is mindenütt, mihelyt a harcosok különváltak a termelőktől, ki volt téve a fegyvertelen osztály a fegyveresek megtámadásának. Néhány ezer éve már annak, hogy a nagy indiai költő, a Mahā-Bhārata írója, évszázadok tapasztalatát foglalta össze, mikor így szólott: „A kocsiban ülő ember sohasem lesz barátjává annak, aki gyalog jár”.

És a szociáldemokratákkal szemben csupán azért nem tudok más álláspontra helyezkedni, mert egyetlen egy helyet nem találtam elméleteikben, amely fölkelthette volna bennem erre vonatkozólag a biztonság érzését. Dr. Szabó Ervin, mint az eszme képviselője utal ugyan felolvasásában mint egyik szükséges alapra az *önfeláldozásra*, midőn így szól: „T. Társaság, ez az öntudat (t. i. amelyet a kollektív társa-

dalom megkíván) mi egyébből áll, mint a társadalmi szolidaritás érzéséből, hogy egész életünk, születésunktől kezdve halálunkig minden nyilvánulásában a legszorosabban föltételezve van a többi emberek életétől, azok minden cselekvésétől; hogy ennek folytán boldog és tökéletes élet nem várható mástól, mint a társadalom mindenkori czélszerű rendje megállapította összműködés önkéntes létesítésétől; hogy minden összműködés bizonyos lemondást, önfeláldozást, a társadalom szükségletei alá magát alárendelést követel”.

Szép, csakhogy ez mindaddig üres szólam, míg nincs alap, amelyből ez levezethető, mert ez a materiális érdekek folytonos harcában nem gyökeredzik. Éppen ellenkezőleg: a materializmus világnézete az egyes embert, mint a természeti és az őt környező gazdasági viszonyok rabszolgáját tünteti fel, mint valami *állatot*, mely a létért való küzdelemben magának minél előnyösebb helyzetet akar teremteni.

Már pedig emberi művelődés csupán ott lehetséges, ahol az emberek kedélyét valami mindent átható élet eleven gondolata fűzi egybe és így egy bizonyos kapcsot alkot, mely a mindenség életében az egyes embert embertársához fűzi és így odaadó, önfeláldozó tevékenységben egy összhangzó életet lehetővé tesz. A teológia, vagyis az egyházi kereszténység a materialisztikus álláspont ellenében kulturképes, mert ezen mindeneket összefűző életet valamiképpen az emberi kedéllyel megérteti, ámde lényegénél fogva *szolgai*. És pedig azért, mert a mindenség életét az ember nem mint *saját életét*, hanem külsőleg ligázó hatalomként gondolja el.

Az anarkista világnézet mindkettővel szemben a *szabadság világnézetét* testesíti meg magában, mert a mindenség életét az *egyénben* szemléli, kinek szellemi egyénisége, mint a mindenség egy működési mozzanata nyilvánul. És ez az egyénnek valódi isteni szabadsága és méltósága. A mindenség köteléke, melyet a teológia künn keres, leírhatlan dicsőségben bennünk ébred mint a szeretetnek és az észnek isteni élete.

Az anarkista morál tehát nem parancs, melynek az ember magát egy hatalmi kényszer, vagy egy mennyei önkényúr félelme miatt aláveti, hanem egyenes következménye öntudatunknak.

Érdekes az, hogy az anarkizmust a konzervativizmus és keresztény szocializmus képviselője „*szűkkörű*”-nek tartja a maga álláspontjával szemben. Én nem tudom, vajjon melyik a gazdagabb, az-e, aki a mindenség életét önmagában szemléli, tehát a kedély és szív élete az érzések és gondolatok végtelenjébe merül, hogy onnan mint a bűvár a tengerből, drága gyöngyököt hozzon fel, a szeretet és mások boldogításának drágagyöngyeit, vagy amaz a másik, ki folyton véges határok között mozog, gondolatai, ha szárnyalni

próbálnak, csakhamar megtépázott szárnyakkal hullanak vissza az *ignorabimus* vak éjszakájába!

De nemcsak ezt a fegyverét fordíthatom vissza Geócze Sarolta kisasszonynak, hanem mindegyiket, amit elmulasztani természetesen egy perczig késem. Úgy ő, valamint mindazok, kik álláspontjának szószólói voltak, azt hangoztatták, hogy ők a *keresztény világnézet* hívei. Prohászka Ottokár egyetemi tanár úr elvetve úgy a konzervativizmus, mint a keresztény szocializmus elnevezést, hogy erős különböztetést tegyen, a félreértések kikerülése végett *krisztianizmusnak* nevezte a most már háromnevű törekvést.

És ezt helyesen tette. Csupán azért, mert mi így alaposabban leszámolhatunk az ellenféllel. Az első, amit meg kell tennem, úgyhiszem az, hogy kimutassam, miszerint az úgynevezett *krisztianizmusnak* (ami alatt mindig az egyházi kereszténységet kell érteni) semmi köze a *krisztusi eszmékhez*.

Krisztus az emberiség történetében isteni öntudatának leljes fényével jelenik meg, nem törődve az erőszakuralom törvényeivel és igazságaival, mert mint monda: „E világ fedelme immár el van ítélve!” Majd képekkel és hasonlatokkal ugyanazt a fenséget igyekezett fölébresztetni az emberek lelkében, mely színpompádusan benne trónolt és megsemmisítő ítéletet mond az állatias, durva erőszak fölött. „Hallottátok, hogy megmondatott: — így szól tanítványaihoz — Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig mondom nektek, hogy: a gonosznak ne álljatok ellene gonoszszal; hanem ha valaki tégedet jobbfelől arcul ütend, fordítsd oda másik orczádat is.”* Nemcsak a felebaráti szeretetet hirdette ő, hanem még inkább az ellenség szeretetét, mert ha azokat szeretitek — úgy mond — akik titeket szeretnek, micsoda jutalmát veszitek annak? Vájjon a vámszedők is nem ugyanazt teszik-e?

Ő volt az, kiben az anarkista ideál a legragyogóbb fenségben ébredt és ugyancsak ő volt az, aki az anarkia kezébe adta az erőszak hatalom ellen a legvégzetesebb fegyvert: *mindennemű erőszak erkölcsi megvetését*.

De az erőszakhatalom, mint tudjuk, őt is bírói széke elé szólította és Izrael hatalmasai, az erőszak és a boszúvágy képviselői, benne a megtestesült szabadságot és szeretetet keresztre feszítették. Ámde az eszme napja immár többé le nem nyugodott. A tisztelet megtagadása az állammal és törvényeivel szemben az erőszakuralom bukását mindenkor szükségkép előidézi. És ez ma is egyetlen taktikája a küzdő anarkiának.

Róma hatalmasai mindaddig nem igen törődtek ezzel a „jámbor túláradóval” és híveivel, míg az eszme teljesen

* Máté evang. V. 38., 39.

alá nem mosta hatalmukat Az erkölcsi züllésből fölemelkedtek a rabszolgák ezrei, szabad, önálló községi szervezeteket alkottak és megvonták az államtól az erkölcsi táplálékot, mely az emberek tekintélyhitébe nyújtja gyökereit. Keresztényüldözéssel felelt a hatalom, de a legkegyetlenebb erőszak sem volt képes föltartóztatni a megindult szellemi áramlatot, mely a régi világnézet alapjait és vele együtt az összes hatalmi intézményeket megtámadta és megsemmisüléssel fenyegette. Ámde egyszer csak fordulat állott be: az üldözés megszűnt, a világtörténelem legnagyobb politikusa, Konstantin császár uralmának biztosítására államvallássá tette az üldözött eszmét és *az erőszaknélküliség tanát a legdurvább erőszak alapjaivá formálta.*

A pogány Róma világa rombadőlt, de helyét elfoglalta az egyházi kereszténység világuralma. Ez az a történelmi pont, amelyen létrejött a legnagyobb ellenmondás a Krisztusi eszme és annak hirdetője, *az egyház között.* Megszületett a kétpallós rendszer, mint az isteni bíraskodás ténye, mint a vérre és gyilkosságra épített pápai és világi erőszakrendszer jogcíme. Az irgalom és az örök szeretet nevében meggyúltak a máglyák; és Krisztus kigúnyolása elérte a tetőpontját, midőn az inkvizíció a keresztre feszített Krisztus képét holtkoponyák és égő gyertyák mellé, mint az állati boszuvágyás szimbólumát odahelyezte.

Az emberiség társadalmi fejlődésének három nagy élszaka itt egybeesik. Ázsia és az antik világ, vagyis a görög és római, harmadik pedig a feudális korszak kezdete.

A marxista történelmi materializmus, ezt a három nagy előszakaszt módszerével megmagyarázni nem tudja. E pontnál azért térek ki a marxizmusra, mivel a történelmi tények közvetlensége ezt a kitérést szinte kihívja. A történelmi materializmus összes kísérletei ezekre a korszakokra vonatkozólag megegyeznek a csereviszonyok és osztályharcok ama magyarázatával amely a harcosok, uralkodók és elnyomottak általánosan érvényesülő élvezethajhászásán alapul, noha a materiális vágy ezen alapjellege mindmáig egyforma maradt, tehát egy korszak nagy kulturális átváltozásának alapjául nem szolgálhat, belőle a kor „ideológiája” le nem vezethető. A világnézetek nagy különbsége a három nagy korszakban le nem vezethető sem a csereviszonyból, se az osztályharczokból, sem pedig a produktív erőkből. Ázsiára vonatkozólag Laoce, Zoroaszter, Buddha és Krisztus tanításai semmi esetre se lesznek levezethetők egyébből, mint az ember gondolati tevékenységének organizációjából, valamint a görög filozófia sem a görög városok kereskedelméből. Ezekben a korszakokban az osztályharczok szakadatlan láncolatával találkozunk, melyeknek indokai semmi esetre sem a produktív erők érvé-

nyesülésében és a produkció módozatokban keresendők. Óriási a különbség Ázsia és az antik népek társadalmi alakulatai között, noha sem a produktíverők, sem pedig a produkció módozatok lényeges változást nem mutatnak. A termelés formája az apró magántermelés; az eszközök primitívek, épp úgy, mint a feudális középkorban, amelynek jellemzéséül *Marx* a „Das Elend der Philosophie”-ban a következőket hozza fel, feleletül *Proadhonnak*.

„Új produktív erők szerzésével az emberek megváltoztatják a produkciómódozatokat és a produkciómódozat megváltozásával, azzal a móddal, melylyel életföntartásukat nyerik, megváltoznak egyúttal a társadalmi viszonyok. A kézimalom a feudális urak társadalmát eredményezi. De ugyanazon emberek, akik a szociális viszonyukat a materiális produkciómódozatuk szerint alakítják, elveiket, eszméiket, kategóriákat szintén társadalmi viszonyaik szerint alakítják. Tehát ezek a kategóriák épp oly kevésbé örökkévalók, mint a viszonyok, melyek ezeket kifejezik. Ezek történelmi, múlandó, elvonuló, produktumok.” (91. oldal.)

Nos, a kézimalom visszanyúlik a legmesszebbmenő ó-korba, amelynek éppúgy karakterisztikus termelési eszköze lehet, mint a feudális középkoré. Világos tehát, hogy midőn a marxizmus és a materialista történelmi fölfogás a produktív erők átváltozásából akarja megállapítani az egyes történelmi korszakok szellemi kultúráját, el nem fogadható pozitív tudományos módszerek.

Mennyivel mélyrehatóbb minden tudomány9skodó színzettel bíró meghatározással szemben Szent Ágoston meghatározása az állami szervezet alapjairól, midőn azt mondja*: „Ha az igazságot félre tolják, mik egyebek a birodalmak mint nagy rablóbandák? Mert hisz mik a rablóbandák egyebek, mint kis birodalmak. Ezek is csak oly emberek csapatai, kik egy parancsnok kommandója által vezetettek, ha aztán valamilyen társasági szervezet alapján fűződnek össze, megállapított törvény szerint osztoznak a zsákmányon. Ha ez a Gonosz azután kétségbeesett emberek belépése útján tetemesen megnövekszik, úgy, hogy erősségeket tart megszállva, székeket ül, törvényhatóságokat alkot, népeket leigáz, szemmel láthatólag felveszi a birodalom nevét, melyet most már a nyilvánosság előtt nem a rablási vágyról való lemondás, hanem az újonnan nyert büntetésmentesség ad.

Igen finomul és nagy igazsággal mondotta szemébe ezt a híres Nagy Sándornak egy elfogott tengeri rabló. Midőn a király ettől az embertől azt kérdezte, mi ütött hozzája, hogy

* De civitate dei Liber IV. caput 4.

a tenger közbiztonságát veszélyezteti, ez nyíltszívű daczczal ezt válaszolta:

— Az, ami tehozzád, midőn az egész földet veszélyezteted; de miután én kis hajóval űzöm ugyanazt, rablónak hívnak, téged pedig — mivel egész flottával teszed — császárnak.”

És ebben Szent Ágostonnak igaza van. Az egyes hatalmas tényezők és birodalmak kialakulása semmi másból nem magyarázható, mint az *erőszak* érvényesüléséből és nem a gazdasági viszonyok és a produktív erők változásaiból. Az erőszak érvényesülése pedig tisztán attól függ, hogy milyen fogalmat alkotnak magukról és embertársaikhoz való viszonyukról az egyesek. A meddig az emberi gondolkodás valamilyen módon igazolja az egyes föltétlen uralmát nagy néptömegek felett, vagy akár a kapitalista kizsákmányolást, és ez a gondolkodási mód a népnél visszhangra talál, addig a létező társadalmi állapotok, a jogviszonyok megszűnni nem fognak. Minden gyökeres változás az emberi társadalomban tisztán a világnézet kérdése. Ha az emberek megváltoztatják fogalmaitkat önmagukról, embertársaikhoz és a mindenséghez való viszonyukról, úgy társadalmi szervezkedésük formája is változást szenved, mert minden egyes ember az életről alkotott fogalmai szerint akarja leélni úgy egyéni, mint társadalmi életét. A gondolatok és eszmék átfarmálódásai képezik tehát azokat a láthatatlan erőket, melyek a történelemben a társadalmi formákat egyrészt lerombolják másrészt új alapokon tovább fejlesztik.

Minden nehézség nélkül érthetővé válik minden korszak szellemi kultúrája, ha azt az emberi öntudat fejlődéséből igyekszünk megmagyarázni. A teológia a mennyei önkényúr alakjában dicsőíti az uralomvágyat, önzést és kegyetlenséget, hogy ezen elveknek a tekintély tiszteletén alapuló uralmát itt a földön is biztosítsa. Hiszen hallottuk az egyházi kereszténység képviselőitől, hogy ők nem kerékkötői *annak a természetes* fejlődésnek, mely a *régi alapokon indul*. A régi alap pedig: *a vallás, a tulajdon, a haza s végül a család* (?) Egyetlen antitézise álláspontjuknak az anarkia. Az bizonyos, hogy ők mindenkor készek szocialisták lenni, mint ezt Prohászka Ottokár egyetemi tanár úr ki is jelentette, de az anarkia, Stirner, Nietzsche, Kropotkin, Tolsztoj, Schmitt, sohasem lesz előttük megközelíthető álláspont. Az anarkista világnézet harcza az egyházzal szemben attól a pillanattól kezdődött, midőn az első csöpp emberi vér, az erőszakosság által kisajtolta első könnyű kihullott — Krisztus nevében!

Az anarkista világnézet természetes következménye a régi alapok megszűnése. A vallást pedig, melyet az első szentségnek állítanak oda az egyházi kereszténység hívei, épp

úgy meg kell különböztetnünk a dogmatikus, misztikus hitelvek vak elfogadásától, mint az úgynevezett krisztianizmust a — krisztusi eszmétől. Igaza van Prohászka Ottokár egyetemi tanár urnák, midőn Jaurésra, a szocialista törekvések egyik harcosára hivatkozik, aki azt mondta, hogy vallás mindig lesz! Lesz pedig azért, mert ez nem más, mint *vallani* valamit, vallomást tenni arról, amit ismerünk, amiről tudunk. Az én vallásom például a *tudás vallása*, görög kifejezéssel élve — *Gnosis*, amely betölti lelkemet az isteni öntudat mindent átható erejével és amely alapját képezi, a bárány álarca mögött bujkáló barbarizmussal szemben egy nemesebb kultúrának, az anarkiának. Ami pedig a másik szentséget, a *magántulajdont* illeti, ugyancsak a krisztusi világnézet alapjáról tekintve a dolgot, megbecstelenítő arra az emberre, aki látva mások szenvedését, nyomorát, csak morzsákat hajlandó nagy kegyesen odahullajtani. Igen szépen jellemzi ezt a keresztényi állapotot *Ruskin*, akire az egyházi kereszténység képviselője, Geócze Sarolta kisasszony felolvasásának egy pontjában szintén hivatkozott. Mindenesetre ismerni fogja ő is a következő gondolatmenetét annak a nagy férfiúnak, kit minden nemes törekvésű ember kiválóan tisztel. „A szentírás úgy jellemzi a hamis embert, hogy ő örvend, ha a szegény az ő hálójába kerül. A saját oktalansága, hibája miatt került belé; aki a hálót kivetette csak arra ügyel, hogy jól kihasználja ezt a baját, A mikor tudatlansága vagy hibája előre várható következménye itt van: a nyomor, nem segítségére, *de kifosztására* sietünk. Aki más nyomorát arra használja föl, hogy annak javait olcsóbban vegye meg, vagy hogy munkabérét leszállítsa, azt megrabolja. Az útonálló rablólovagoknál nem különb, csak aljasabb, gyávább, kegyetlenebb. Kegyetlenebb, mert azok inkább a gazdag emberektől raboltak, akiknek még maradt vagyonuk; mi a szegényeket fosztjuk ki. Még imádságos könyveink aranyozása is gyermekek és beteg emberek kizsartolt munkája.*” Nos, ez egy vagyonos keresztény ember őszinte vallomása. Vajjon az egyház képviselői hajlandók-e vele együtt ezt a vallomást megtenni?

Giesswein Sándor kanonok úr felszólalásában azt mondta ugyan, hogy a kereszténységgel, t. i. az evangéliummal nem ellenkezik a magántulajdon, ámde *a bizonyítással adós maradt*.

Én azt hiszem, hogy a hazafiságnak az az érzése, melyet ugyancsak ők propagálnak, szintén összeegyeztethetetlen a krisztusi eszmékkal.» Igaza van Tolsztojnak, mikor azt mondja, hogy a hazafiság vadállattá tette a kereszténységet, mert ez

* The Two Paths 185—186. §.

az eszme ama idők legnagyobb eszméje, melyben minden nép megengedhetőnek és jogosnak tartotta, hogy saját hatalma és jóléte érdekében más népeket kifosztogasson és lemészároljon. És ennél az érzésnél durvább érzés nem kell, mert csak nagyon alacsony erkölcsi fokon álló emberek lelkében élhet, akik más népektől ugyanazon erőszakoskodást várják, mint a melyeket ők minden pillanatban hajlandók alkalmazni.

És ezt az álláspontot már nagyon egyszerű emberek is megértik. Olvashattak önök már a lapokban olyan híreket, melyek arról szóltak, hogy egyszerű földművesek, a nazarénusok, Krisztus nevére hivatkozva, megtagadják az erőszak-hatalom támogatását, gyilkosokká lenni nem akarnak, míg ugyanakkor az egyházi kereszténység papjai a gyilkosság tényére, ugyancsak Krisztus nevében, mint isten előtt tetsző dologra fölesketik a nép szellemileg és testileg tönkretett fiait.

Prohászka Ottokár úrék rajonghatnak a krisztianizmusukért, de én szívesen hiszem azt vele, hogy a történelmet ők sem csinálhatják vissza és Chamberlainnal mondom én is, hogy még csak küszöbén állunk annak a nagy érának, mely beköszönt, mert az evangélium tömeget és társadalmat átalakító ereje még nem érvényesült!

Ez az erő nem érvényesült még, de érvényesülni fog, mert Krisztus nem egy holttetem, hanem az emberek lelkében élő szeretet, mely feltartóztatlanul hódítja meg a maga világát a már ellobogott máglyákon s a még villogó szuronyerdőkön keresztül.

A világnézetek eme nagy harczában kapcsolódik a társadalmi fejlődés irányeszméi sorába az anarkizmus. Az emberiség nagy kulturkorszakait sem a produktív módozatok sem a produkció viszonyok nem magyarázzák. Érthető Marx álláspontja korának éppen ideologikus viszonyaiból s abból a tényből, hogy éppen szemei előtt mentek végbe az emberi társadalmakban a legnagyobb erkölcsi, jogi esztétikai változások, melyek miután a technika fejlődésével sokáig párhuzamosan haladtak, könnyen kelthették azt a látszatot, mintha reflexei lennének ezeknek.

Friedrich Engels a nagy forradalmár fölött tartott gyászbeszédében talán a legközvetlenebbül, mindenesetre a legvilágosabban határozta meg Marx alapeszméjét, midőn róla ezeket mondotta: „Az eddigi ideologikus túlkapások között azt az egyszerű tényt tárta föl, hogy az embereknek elsősorban enniök, inniök, lakniök és ruházkodniök kell, mielőtt ők politikát, tudományt, művészetet, vallást stb. úzhatnak, hogy tehát a közvetlen anyagi életeszközök produkciói és ezzel egy nép vagy egy korszak ökonómiai fejlődésfoka képezi azt az alapot, amelyből az állami szervezetek, az illető

emberek művészete, sőt vallásos képzetek fejlődtek és hogy ezekből kell azokat megmagyarázni — és nem mint eddig, fordítva.”

Csakhogy itt egy körülményt elfelejtenek ennek az álláspontnak a hívei, azt t. i., hogy mind a ruházkodás, mind pedig az étel és ital, valamint az összes materiális szükségletek végső formájukban az emberi intelligencia termékei, melyek ennek változásával folytonosan változnak. Az emberi szükségletek változásai tisztán az emberi tudástól függenek, ez határozza meg őket. Amíg nem ismeri valaki pl. a hús, bor, dohány és más elemi szükségleteknek nevezett dolgok káros következményeit, addig szükségletek lesznek és előállításuk is szükségszerű, míhelyt azonban a használhatóságukra vonatkozó nézet megváltozik, elvesztik ama jellegüket, melylyel kevéssel azelőtt még bírtak.

A feudális társadalmi rendszerrel szemben álló újkori termelési rendszert, mely a géptechnikát kifejlesztette és minden vonalon alkalmazza, semmi szín alatt sem fogja megmagyarázni a materialista történeti fölfogás a középkor csereviszonyaiból, a kereskedő városok keletkezéséből. Egy hatalmas föllanduló csereállapotnak törekvéséből a tudománynak azt a nagy fölbredését, melyet a renaissance képvisel, levezetni csupán már azért sem kísérelhető meg, mert maga az a tény, hogy a tudományok befogadása a kereskedelmi góczpontok számára hasznosnak bizonyult, még nem tartalmazza lényegében az egyes tudományok tartalmát, nem az esztétika irányát, sem pedig vallásbölcselet fejlődését. Ez a dolog ugyanaz, mintha a zsidó kereskedelemről valaki a kabbalát próbálná levezetni.

A gazdasági viszonyok mindenesetre kedvező talajt képeztek a szellemi fejlődésnek, míg maguk a szellemi alakulatok, mint minden organikus képződés, tartalmukat és annak gazdagságát nem a pusztán külső körülményekből, hanem belső, organikus képzőtörvényüknél fogva hozzák létre.

Egészen nyilvánvaló ez a dolog a matematikában. Mint Schmitt Jenő új könyvében, a „Der Idealstaat”-ban mondja: „Bizonyos az, hogy a kornak sajátos életkörülményei, melyekből a magasabb matematika kibontakozott, képezik a tudomány új formája számára a kedvező talajt. De épp oly bizonyos az is, hogy a differential- és integrálszámítás, mint logikai konzekvencia az elemi Euklidesi matematikából, abból a magas kibontakozásból következik, amelyet a matematika már egy Decartes korában mutatott és tagozásában csak ebből, nem pedig a XVIII. század ökonómiajából vezethető le.”

Látnivaló tehát, mint válik pontról-pontra illuzóriussá a marxista történeti fölfogás, mikor a kulturális élet összes je-

lenségeit egy önmagától automatikusan mozgó gazdasági tényből gépiesen akarja levezetni.

Ha vizsgáljuk a mai géptechnika kifejlődéseinek alapfeltételeit, be kell látnunk azt, hogy ez nem mechanikusan fejlődött külső, materialisztikus tényezők felhalmozásából valami induktív-deduktív módszer segélyével, hanem az egész nem egyéb, mint alkalmazása a matematikai gondolkodás vállain nyugvó természettudománynak.

Az emberiség kulturfejlődésének egyes korszakait sokkal mélyrehatóbb szemekkel látja kialakulni Elisée Reclus* midőn ezeket mondja: „A fejlődés a létezőnek végtelen mozgalma, a mindenség végtelen átváltozása ősidőktől kezdve az idők végtelenéig. Sem a természet, sem pedig a tudományos elvonatkoztatás nem mutatnak ellentétet fejlődés és forradalom között. Lehet a forradalom békés és a fejlődés vértől ázott. Mindkét fogalom ugyanazon tünemény két egymást követő szakaszát jelöli. A fejlődés megelőzi a forradalmat és ez ismét a fejlődést, mely megint a következő forradalom előszaka. Nincs fejlődés forradalom és nincs forradalom fejlődés nélkül. Az anyag minden alakváltozása, minden eszme érvényesülése ellentétben áll a környezet maradiságával, amelyet csak nálánál nagyobb erő kifejlődése múlhat fölül. Az erő kifejlődése — a fejlődés; és a kifejlett erő érvényesülése — forradalom. A magzat, miután kilencz hónapot az anyatestben töltött, erőszakkal kitör, olykor az anyatest élete árán is. Tehát¹ a fejlődés akkor válik forradalomná, mikor az erők helyet változtatnak egy adott pont felé. Mikor a szervezet keretei szűkké lesznek, az élet teret cserél, hogy új formában valósuljon. Bekövetkezik a forradalom: az első gügyögés, mely elhagyja a kis gyermek ajkát; az első féreg, mely a hullán megjelen. Az élet egyetemes mozgalma sem az egyes lényben, sem a lények csoportozataiban nem mutat szakadatlan folytonosságot, hanem mindig szaggatottat. Mint a virág nem közvetlen folytatása a levélnek, sem a csira a vetőmagnak, sem a gyermek apjának vagy anyjának. Az egyetemes élet és az emberi társadalom élete is, a forradalmat épp oly elkerülhetetlennek hirdeti, mint a fejlődést”.

És az emberiség szellemi erőinek differenciálódása és küzdelmei vitték az emberi társadalmat mindig új alakulatok felé. Az anarkisztikus világnézet épp úgy szaggatottságot, bizonyos fokú ugrást jelent a világnézetek régi alakjaival, mint a virág a létellel, a csira a vetőmaggal szemben.

Utópisztikus minden olyan törekvés, mely pusztán a társadalom külső formáinak megváltoztatásával akarja az emberiség egy magasabb életformáját megvalósítani. A fölázdozás és össze-

* Elisée Reclus: *Involutions la revelation et l'ideal anarchique.*— Paris, P. V. Stock, éditeur, 1898.

tartás hősiességének erkölcsi erejét pedig nyilvánvaló, hogy csak oly világnézet költheti föl a tömegben, mely az egyes emberben embertársaival való közösségének öntudatát meg-eleveníti és nem oly nézet, mely őt állatilag elkülöníti és lealjasítja.

A marxista alapokon nyugvó szocziáldemokrata mozgalomnak azonban meg van a maga nagy kulturjelentősége. Az egyház ideológiájával szemben, mely a proletariátus nagy tömegét az államszervezethez köti, vizsgálódásra, aztán elszakadásra bírta azzal, hogy figyelmét a gazdasági törekvésekre irányította. Terjesztve közöttük emellett a természet-tudományi ismereteket, a föltételeket kedvezővé, teszi egy magasabbrendű kultúra kibontakozása számára. Ámde ezzel föladatát be is fejezte. Munkája nem kicsinyelni való és mi testvéreink előtt — bár sokszor ellenséges testvérek — meghajtjuk eszménk lobogóját.

A gondolkozás mindenkit öntudatos anarkistává tesz, mihelyt látja valaki egyéni életének tartalma és ideálja közt az ellenmondást és azt áthidalni törekszik. Magasztos, nemes világnézet terjesztése, mely a testi Én szűk korlátait áttöri és az egyes embert fölemeli az öntudat ama fokára, mely a lények mindenségét és az emberiség életét a saját Énjében szemléli, nem pedig külső, metafizikai bálványokban keresi: csakis ez a világnézet vetheti meg alapját egy nemesebb kultúrának. És mikor az egyházi kereszténység az anarkista világfelfogással szemben védelmezi az ő tulajdonait, mily szegényesen kénytelen azt tenni, mert nemcsak erkölcsi, de pozitív tudományos alapja sincs meg arra. Egy kérdésére az említett világnézet képviselőjének eddig adós maradtam. De remélem, hogy erre is megfelelhetek most. Ez a kérdés: *a család.*

Az anarkista ideál egy mondatban kifejezve: Légy egyformán erős testben és lélekben!

Ezt az ideált szólaltatja meg Nietzsche Zarathustrájában, midőn a gyerekekről és a házaseletről beszél.

De halljuk őt: „Ifjú vagy és gyermeket meg házaseletet kívánsz magadnak.

De kérdem én tetőled, olyan ember vagy-e, ki vágyódhatik gyermek után.

Győzedelmeskedő, uralkodó vagy-e önmagadon? Parancsolsz-e érkeidnek és ura vagy-e erényeidnek. Ezeket kérdem én tetőled.

Avagy vágyadból az állat és az ösztön beszél? Vagy a magány? Talán elégedetlen is vagy önmagáddal.

Mert én azt akarom, hogy győzedelmed és szabadságod vágyakozzék a gyermek után. És élő emlékműveket építs győzelmed és megszabadulásodnak.

De építs *túl* önmagadon.

Előbb azonban magadnak kell kiépülni derékszögűen testben és lélekben.

Ne csak *tovább* fejleszd fajodat, hanem magasabbra. Ehhez segítsen téged a házasság kertje.

Egy magasabb rendű testet teremts, egy első mozdulatot, egy önmagától forgó kereket, *egy teremtőt teremts*”

Nos, és mi anarkisták, az ő szellemi örökösei megértjük a nagy filozófus költőnek ezt a vágyát és látjuk ama nagy törvényszerűséget, mely a tiszta családi életnek lényege. Azt az utat, melyen haladnunk kell, a mi lelkünk és szellemünk világossága megmutatja nekünk a családi élet magasasztos tényében is minden nehézség nélkül sokkal jobban, mint sem azt akár Giesswein Sándor kanonok úr, akár pedig Prohászka Ottokár úr, az egyházi kereszténység képviselői tehetnék.

Én azt hiszem, eléggé teljesítettem hivatásomat itt akkor, mikor az anarkista ideál ellenfeleivel szemben rámutattam arra a tényre, hogy az anarkizmus mint eszme az emberi művelődés ténye, egy olyan tendenczia, mely benne rejlik minden egyénben és mely folyton érvényesül aszerint, amint az emberi gondolkodás magasabb formái kifejlődnek.

És szükségképpen kell, hogy itt önök lelkük mélyén érezzék, hogy az anarkizmus lényegénél fogva nem lehet más, mint individualisztikus törekvés.

Szükségképpen individualisztikusnak kell lennie, mint-hogy az egyes emberek fejlődésükben mindig előbb vannak, mint a nagy néptömegek. Ámde míg ezt a kiválást ama igazán szűkkörű világnézetnél fogva, melyet a teológia képvisel, egy kiváltságos osztály megteremtésére és fenntartására igyekszik fölhasználni a konzervativizmus, addig a mi világnézetünkéből kifolyólag éppen ez a tény a társadalom, a tömegek boldogítására irányul, mert az önfeláldozás, a szeretet és a jóság egyenes következménye az egyén *harmóniára* való törekvésének. És azon a ponton, midőn az ember a mindenséget és az emberiséget saját Énjével egybeszötte és így idealizmusával a valóság és a kritikai öntudat szilárd talajára állt, megtalálta azt a pontot, melyen állva a szolgálilágot kimozdíthatja sarkából s átlép egy új világ kapuján, melyben a szolgaság minden formája holt.

Meg kell még jegyeznem, hogy itt semmi komoly alapja nincs a konzervativizmus ama törekvésének, mely az arisztokráciát, az előkelők vezetőszerpét az egyéni kiválás törvénye alapján igyekszik igazolni, mivel a társadalmi előkelőségek nem ezen az alapon kerekedtek a néptömegek fölé és az a tény, hogy mások munkájának kizsákmányolása képezi létfeltételüket, éppen amellet tesz tanúbizonyságot, hogy az emberi társadalomnak ők nemhogy kiválói, de éppen leg-

romlottabb erkölcsű emberei, kik természetellenes életmódjuk miatt különben is folytonosan degenerálódnak és csak elvétve akad közöttük egy-egy kiváló munkaképes egyén.

Látható az elmondottakból tehát, hogy az anarkista ideált nem valamilyen külső dologban, pl. nem valami pártprogramfélében, hanem az emberi öntudat fejlődési formáiban kell keresni. Azt mondjuk mi is az anarkia országáról, amit Nietzsche az isten országáról mondott: „Az isten országa nem olyan dolog, amire vár az ember s amely nem volt meg tegnap és nincs meg holnap s nem jön el ezer év múlva, az a szívnek tapasztalata, megvan mindenütt, és nincs sehol!”

És ez a tudat minél inkább kezd fölbredni az emberiségben, annál nagyobb mértékben szűnik meg a hatalmi erőszak gyakorlása és tisztán benső rugók által mozgatott alakja fejlődik ki az emberiség életviszonyainak, teljes mértékben érvényesül a kölcsönös segítség elve, míg végre minden ponton győzelemre jut az anarkia!

DR. SCHMITT JENŐ BESZÉDE

1904. ÉV ÁPRILIS HÓ 29

Igen tisztelt Társaság!

Nem lehet feladatomban a négy előadó által részletezett, különböző világnézeteken alapuló, társadalmi tervezeteket megbírálni, mert ez még egy rendes előadás keretén is túlmenne. Csak általános szempontokat kívánok hangoztatni, amelyek arra céloznak, hogy ama emberi törekvések, amelyek egy ideális életrend megvalósítását célozzák, milyen alapon lehetségesek, vagy milyen alapon nevezhetők utópiáknak? Részletesebben foglalkoztam különben az utópia kérdéssel „Der Idealstaat” című művemben, mely most nem rég jelent meg „Die Kulturprobleme der Gegenwart” című gyűjteményes kiadásban Berlinben. Aki a részletek iránt érdeklődik, azt a mondott műre utalhatom. Itt már a felszólalás természete arra utal, hogy csak röviden alapeszméket hangoztassak.

Társadalmi problémáknál az emberi természetre szoktak rendszerint hivatkozni a különböző álláspontok. Ez az emberi természet teljesen határozatlan valami, történelmi körülmények, a fejlődés stádiuma, amelyben az illető néprétegek léteznek, döntenek afelett, hogy milyen társadalmi életet valósít meg az ember.

Ami pedig az általános emberi természetet illeti, amiben az ember az állattól különbözik, ezt mi az embernek elmékedésre való képességében látjuk. Univerzális, általános törvények felfogása, amelyek minden időre, minden térre, minden létre vonatkoznak, jellemzik az embert. Képek és képzetek gazdag társulása tapasztalható már a magasabb állatnál. Én

csak a vándorló madárra utalok, amelyik messze északi fészkeből indul ki és megtalálja egyiptomi fészket és akkor megint visszamegy messze északra. Hogy itt a képek minő hatalmas, gazdag társulása, a kombinációk milyen sokasága egyesül az állati elmében, azt magyaráznunk nem kell. Sok ember számára is nehéz feladat volna ezt így az emlékezetben megtartani.

Azonban eddig mi az állatnál nem találtuk annak nyomát, hogy ő az univerzális, a végtelenben érvényes törvényről tudna, erre nézve hiányzik a bizonyíték, de ha bármilyen állatfajra nézve ezt a bizonyítékot megszerezhetné valaki, akkor be volna bizonyítva, hogy az állatfaj a mi fogalmaink szerint voltaképen sajátyszerű ember.

Az embert tehát ez a minden téren és időn keresztül szigorú szükségszerűséggel érvényes törvények felfogása jellemzi és teszi emberré és az emberi elme alkotja azt a jellemző alapfeltételt, ami emberi társadalmat kialakít. Továbbá olyképpen jellemezhetjük az emberi történelem fejlődésének szükségszerűségét, amennyiben társadalmi alakulásokban érvényesül, hogy az az elmélkedéssel, gondolkodással, mennyiségtani gondolattal, geometriai fantáziával felruházott lény, az ő elméleti képességével különböző fejlődési fokon megy keresztül és elmélkedésének haladó stádiumaihoz mérten ki alakítja életét. Valamint lehetetlen feltenni az embermajomnál, tehát oly történelem előtti fajnál, mely csak az ember küszöbén áll, melyből az emberi faj kiindult a Darwin elmélete értelmében, hogy emberi társadalmat alakítson, mert ő nála az emberi elme még kifejlődve nincs. Az emberi elmének stádiumai azonban szükségkép vannak maguk után sajátyszerű formákat a társadalom fejlesztésében és ezt lépésről-lépésre, nyomról-nyomra pozitíve beigazolhatjuk. Tehát nem arról van szó, hogy mi valami szép elméletet alkotunk magunknak az emberi társadalomról, gondolva, hogy az sokkal okosabb, sokkal nemesebb, mint a mai állapot és majd jóakarattal fogva hozzá, megvalósítjuk azt. Bármilyen alakban jelentkeznek a probléma, ebben a fogalmazásban azt csak utópiának nevezhetem. Legyen most a forma akár liberális, akár konzervatív, akár anarkikus, akár szociáldemokrata, az itt teljesen mindegy, mindez egyaránt tudománytalan képzelődés marad, mely a leglényegesebb vonást figyelmen kívül hagyta: az emberi tömegnek elméleti fokát, világnézetét, gondolatvilágát, amely gondolatvilágból szükségkép az életnek bizonyos konkrét alakja jegecedik ki, valamint a telt kristályos lúgból a jegecz. Szerves összefüggésben áll a világnézet, bármilyen formájában is, a nyilvános élet kialakulásával és a kettőt egymástól önkényszerűleg elválasztani nem lehet. Nem is választotta el soha a történelem és az ilyenféle kísérlet

egyszerűen félreértés, amely szükségképpen csalódással végződik, bármilyen irány is próbálkozzék vele. Nem másíthatja meg az emberi társadalom haladását se a mindenható deszpota, se a győztes forradalom, egyszerűen azért nem, mert az a társadalmi állapot, mely bizonyos korban létezik, nem lett önkényszerűen csinálva emberek által és nem is lesz soha így csinálva, hanem szükségszerű folyamánya a nagy tömegekben létező gondolatvilágnak, elméleti foknak, amely szükségkép kiváltja az értékbecslések sorát, ezek alapján a kedély vágyait és kívánságait, az akarat ténykedését.

Teljesen szervezetlenül fogják fel bármilyen álláspont-ról, a társadalom megváltoztatását, ha ilyen tervezgetésekkel foglalkoznak s ezekkel boldogulni akarnak és ezeket ajánlják jóakaratólag embertársaiknak, így nem lelik azt az archimedesi pontot, amelyből ezt a világot kiemelhetik eddigi alacsony helyéből. Sokan azt hangoztatják, hogy a nemesebb erkölcs volna az a tényező, amely hivatva volna arra, hogy az emberiséget ideális állapot felé vezesse. Itt különösen az etikai társaságok működése jó tekintetbe a modern életben. Itt újra hangoztatnom kell azt, hogy erkölcsi tényezők nem állnak sem az egyéni, sem a történelmi életben elszigetelten; nem állítja azokat se az egyén, sem a történelem ilyen kiszakított formában elő, hanem azok mindég szerves összefüggésbe állnak elő a gondolatvilággal és az összes konkrét viszonyokkal, amelyeket megteremtett az elmélkedő lény, az ember. Előállította pedig saját elméletének fejlődési során bizonyos történelmi fokozaton, annak megfelelő szükségszerűséggel. Tehát bármilyen kornak erkölcsi értékbecslése az általános világnézet kifolyása.

Schillernek van egy klasszikus mondása, amely a moralistákat sújtja: „Mit den Moralisieren kann man keinen Hund hinter den Ofen hervorlocken”. És ennek a mondásnak a bölcsessége az eddigiekből érthető. Úgyszólván másodlagos tényező ugyanis az erkölcsi érzés. Az a kérdés áll most elő, hogy mi volna az az elsődleges tényező, ahol valóban alkalmazhatni azt a bizonyos archimedesi emeltyűt?

Itt a közéletben a próba igen egyszerű. Ha valaki igen szép, lélekemelő beszédet tartana, gyönyörű morálelveket hirdetne, lehet, hogy a társaságot magával ragadja és az illetők szörnyen épülve lelkesen fognak eltávozni.

Azonban a dolognak semmiféle komoly következménye nem lesz, mert ha a hallgatók megint kimennek a szabadba, elpárolognak a szép elvek, avagy *lerázzák* azokat, mint a pudlikutya a vizet. Tehát a vallásos moralizálás is teljesen haszontalan dolog ott, ahol a vallások világnézete ellenmondásban áll a szép morál-elvekkkel.

Ha én azonban valakinek egy előtte még ismeretlen matematikai tételt bebizonyítok, bátran mehet az ki a sza-

bad levegőre, attól nem fog szabadulni soha. Az az ismeret kitörölhetetlen nyomot hagy hátra benne és ha az életben alkalma nyílik annak alkalmazására, úgy alkalmazni fogja.

Itt van tehát az archimedesi pont. Ha mi az emberi tudatban, az ismeretben, a szellemi világosságban haladunk, ha mi embertársainkat felvilágosítjuk, ha mi pozitív ismereteiket gazdagítjuk, ha mi, mint a világosság harcosai működünk, ezerszer többet fogunk akkor tenni az emberek javítására, mint akármilyen gyönyörűséges moralprédikátor, vagy akármilyen nagy szónoki tehetséggel ellátott politikus és parlamenti tag vagy bármilyen hatalmas autokrata.

Az a felelet, amelyet az ember ama kérdésre ad, hogy: „mi vagy te, ember?“, szükségképen értékbecslést tartalmazván, az értékbecslése szerint fogja irányítani cselekvését. Az értékes dolgokat kívánni fogjuk, az értékteleneket elhanyagoljuk; a megvetett dolgokat még lábbal is fogjuk taposni. Mindez természetes következménye az értékbecslésnek, mert az ember nagyban-egészben mindig igyekszik megvalósítani az ő értékbecslését, amely az ő világnézetéből folyik.

Az emberi történelem bölcsőjénél roppant naiv világnézettel találkozunk. Az ember mindenütt saját képzeleteihez hasonló lényeket tételezett fel a nagy természetben. Önmagát is csak olyan képzelet! lénynek gondolván, mindenütt szellemeket látott. Sem Istenről, a szó tulajdonképpeni értelmében, sem anyagról, sem természetről nem tudott. Ilyen állapotban van most is a mai keleti világnak nagy tömege. A kínai pl. nem ismer természetfeletti Istent, de magát a természetet sem ismeri.

Vége aztán univerzális működést szemlél az ember a nagy természet jelenségeiben, a zivatarban, a kitörő vulkánban, a csillagos égben, a nagy tengerben, a felkelő napban stb. A mindent betöltő természeti jelenségek ébresztik őt saját univerzális életének tudatára; de még nem öntudatára. Minél inkább nőnek ezek az isteni alakok óriási formákban és betöltik a kedélyt, annál inkább látszik eltörpülni az ember, mint valami parány, az óriási istenséggel szemben.

Az emberiség bölcsőjénél még nem találunk tekintélyeket. A tekintélyek az univerzális mindenséget szemléltető istenségek formáiban valósulnak meg. Itt is megvalósul aztán az a mondás: „Valamint a menyben, úgy a földön is.” Amint az ember gondolatainak egészében elképzeleli a mindenséget alkotó és kormányzó hatalmakat, olyképp valósítja aztán meg azokat társadalmi életében. Eleintén csak bizonyos alaktalan, némileg anarkikus formájú társadalmat látunk, később azonban kialakulnak a nagyobb államok, míg végre a világ uraként fellépő hatalmas ázsiai deszpoták és a világ-hódító Róma urai előállanak.

Eleintén az ember önmagát csak mint parányt tudta felfogni a mindenség körében. A régi világban hiányzik az egyéniség öntudata. Az ember csak mint a közösség, a társaság tagja bír öntudattal és nem mint egyéniség.

Az óriási fordulat akkor áll be, amikor a názárethi nagy próféta azt a dicsfényt, amelyet az akkori emberiség az antik világ isteneinek tulajdonított, saját magának tulajdonította, a midőn megadta a feleletet arra a nagy kérdésre, hogy: „ember, mi vagy te?” olykép: én vagyok az egyetemes, a mindeneket magamban foglaló élet; akkor az egyénben az öntudat formájában fellép mindenségtudata.

Ez a történelem nagy forduló pontja, amikor istenemberré lesz az ember és nem egyedül a názárethi próféta. Mert ha csupán ő lett volna istenemberré, akkor ő is csak behelyezkedett volna a régi mithológiába és Heliogabalusnak igaza lett volna, midőn a pantheonban helyezte el szobrát.

Ez az óriási lépés összehasonlítható ama lépéssel, midőn a majomemberből ember lett. Bármilyen gazdag tudattal bír is képek, távlatok formájában a majomember, mindamelltt is a teljesen szigorú általános gondolati törvényről s feltétlenül végtelen mindenségről és annak törvényszerűségéről nem tud. A mindenség gondolata alkotja tehát az embert emberré és a mindenség öntudata alkotja az embert istenemberré.

Az emberi történelemnek e nagy fordulópontján forog meg egyúttal az emberi társadalom átalakulásának is a nagy tengelye. Itt nyílik meg a szabadság útja, mely a jövőbe vezet. Ez maga a világszabadító eszme.

Természetes dolog, hogy ezt a gondolatot az emberiséggel megértetni nehéz dolog volt. Ez épp olyan nagy lépés, mint a majomembernek emberré való fejlődése, úgyszólván a végtelenbe való ugrás. Az utóbbinál a véges tudatból a végtelen tudatba, az előbbinél a véges öntudatból a végtelen öntudatba.

Nagyon érthető, hogy az emberiség ebben az óriási lépésben a teremtő elmét nem egyszerre követhette. És ez *magyarázza* meg a konstantini egyházak létesülését. Konstantin, ez a borzasztó deszpota, a világtörténelemnek egyik legnagyobb diplomatája, volt a tulajdonképeni megteremtője a különböző egyházaknak, amelyek azonban mind a konstantini világfelfogás alapján állanak, amely világfelfogás kompromisszumot akar csinálni a régi pogányság és a krisztusi eszme között abból a célból, hogy megmentse a régi világrendet, a régi társadalmat, az imperium Romanum-ot.

Nem lényegtelen tehát a világnézet a társadalmi élet kialakulására, az állami élet kifermázására nézve. A felvilágosodás gúnyolni akarván Konstantint és az őt követő kiváló gondolkodóknak egész sorát, dőréknek mondja őket azért,

mivel a dogmáknak egyes pontjai felett a papokkal vitakoztak. Ha ezek találkozhatnának Konstantinnal, szeretném látni azt a megsemmisítő gúnymosolyt, amelylyel Konstantin ezeket az okos embereket fogadta volna, akik őt rajongónak tekintik. A rajongás legmagasabb foka nem azok sorában keresendő, akik tűzzel-vassal akarták kiirtani a krisztusi eszmét, valamint nem ama álkeresztény korban, amidőn a papok uralma alatt Róma egy új világbirodalmat állított elő, nem kevésbé hatalmasat, mint az előbbi volt. Fennállása a régi társadalmi rend fennállásának, a régi világnézet fennmaradásának életkérdése volt. Meg lehet tehát érteni, hogy miért akarták ők minden eszközzel kiirtani a krisztusi eszme minden csiráját, amely végpusztulással fenyegette a régi világréndet.

Nézzük most mindenekelőtt magát az istenség eszméjét, hogyan alakult az ki ebben a látszólagos kompromisszumban és lássuk, hogy milyen társadalmi következményeket vont maga után.

A krisztusi gondolkör elől kitérni nem lehetett. Itt nem teszünk szemrehányást sem a hatalmasoknak, sem a papoknak, mert nekünk csak egy ellenségünk van, mint azt már Manichäus jelezte, és ez a sötétség hatalma. Nekünk csak egy óhajunk van: az embert kiszabadítani a sötétség békóiból és öntudatára ébreszteni. A mi törvényünk a krisztusi elv, a végtelen könyörület elve, amely egyáltalában nem ismer megtorlást sem az égben, sem a földön.

Tehát az antik világból alig szabaduló emberi tömeg, ideértvén a sok hatalmas és zseniális embert is, akik mint az egyház vezérei működtek, köztük talán a legnagyobb ebben a sorban a nagy Augusztinus, csak a régi világnézetnek végkövetkezményeit vallja, abban a hitben, hogy ők Krisztus elvét vallják. A harmad-negyediziglen boszútálló istenség helyébe, azt az istenséget helyezték, amely nem harmad-negyediziglen, hanem a nemzedékek végtelen során át az ősapának: Ádámnak bűnét boszúlja meg kérlelhetetlenül és ha megkönyörül egyeseken valahogyan, akkor is saját fiát kívánja a boszú áldozataként; a nagy embertömeget azonban, mint az ő megbántott, képes örök kínokban részesíteni, örök pokoli tűzre kárthatni. A régi világban a boszú az istenek egyik fősajátsága, a mennyei igazságosság főkövetelménye. Ez az elv azonban nem emberi. Hanem mondhatjuk embertelen, mert tulajdonképpen az állatnak önfentartási elve ez, ugyanis ennek az egész mennyei magasztosságnak gyökere a következő. Ha megrúgnak valamely bestiát, hát visszarúg, ha megharapják, hát visszaharap. Ez az ő állati életfentartásában mélyen gyökeredző dolog; és az állatembernél ez az alapelv, világnézetének és társadal-

mának kialakulásánál. Itt mennyei eszménynek tették az állatot, amint János kinyilatkoztatása mondja; a mennyek trónjára helyezték és pedig idealizálva. Ez az idealizálás borzasztó ördögi alakká tette, mert volna-e ezen a világon ember, legyen annak a neve Caligula, vagy III. Richárd, vagy a világtörténelem bármely borzasztó zsarnoka, aki képes volna megbántóját örökkön-örökké kínozni. Én azt hiszem, hogy a legelvetemültebb ember keze is visszarettenne, ha az örök kárhozát ítéletét kellene aláírnia. És ezt az alakot ültették, a menyeknek trónjára. És ezt tanítják a néptömegnek, a romlatlan gyermekeknek és így mételyezik meg a lelkeiket fenekestül — és akkor jönnek erkölcsi prédikációval. (Élénk taps.)

De hát régebben ez úgyszólván ártatlan dolog volt. Akkor mentegethető ez valahogyan, mert nem bírták az örökkévalóságnak szigorú fogalmát oly finoman felfogni, mint ma. Azóta az emberiség nagyban, egészben elméletileg haladt; és még mindig ilyformán demoralizálják az embertömeget. Állam és egyház egyaránt azon dolgozik és aztán hirdethetik azokat a különféle szép morálprédikációkat. Az mind semmit sem ér, midőn a világnézet szentsége, ideálja, mintaképe a leg-szörnyűségesebb bálvány, amit poklok fenekén valaha kigondolhattak. Hát itt kell orvosolni a bajt.

Mondom, én nem vádoló a papot, a hatalmast, az embert, akár az államban, akár az egyházban. Alkalmam volt igen előkelő egyházférfiút hallani itt Magyarországon, ki az én „Krisztus istensége” című művemről bírálatot írt, aki azt hangoztatta, hogy ő nem érti ezt így, hogy Isten nem boszúálló, mert a bűnhődés csak természetes következménye a bűnnek és a pokol igenis magában a lélekben van. Ezt nagyon sok felvilágosult főpap így gondolja; de roppant kár, hogy nem így hirdetik. (Derűtség.) És én nagyon tartok attól, ha az a pap ezt nyilvánosan így hirdetné a népnek, csakhamar anathémában részesülne és állását kockáztatná. (Derűtség.) Mondom, itt nem egyénekről van szó. Én nagyon jól tudom, hogy nagyon sok felvilágosodott ember van azokban a körökben is s azért arra hívnám fel őket, hogy a krisztusi tiszta eszmét hirdessék és nem azokat a borzasztó tanokat, amelyekre rányomta sátáni bélyegét Konstantin, a világtörténelem egyik legnagyobb gonosztevője, ki akkor, midőn Nicaeaban a dogmákat tervezgette a püspökök körében, egyúttal azon törte a fejét, hogy gyilkoltassa meg saját édes fiát.

S különösen a negyedik előadás szónokához* intéznék egynéhány szót, mert ott látom a tévedések legnagyobb fészkrét. Ugyanis ő nagyon rosszul van informálva, amidőn a történelmi kereszténységről és a mai Oroszországról beszél. A tör-

* *Geőcze* Sarolta kisasszony, a konzervativizmus és keresztényszocializmus képviselője.

ténelmi kereszténységet, különösen a középkort valami paradicsomi állapot színében ismételten próbálták kifesteni épp oly célzatos, mint hazug romantika alapján, de hogy ez nem volt egyéb, mint a báránybőrbe öltöztetett farkas szépítése, amiről már az evangélium beszél, arról tanúskodnak azok a véres nyomok, melyek keresztül vonulnak a keresztény történelmen. Itt különösen figyelmeztetnem kell öt egy igen érdekes műre, mely „Das Paptsthum” czímen jelent meg Hoensbroek gróftól. Hoensbroekot, aki jezsuita volt, felszólították, hogy járja be a katolikus világ minden okmánytárát és kovácsoljon mentséget az egyház számára, különösen az inkvizíció, a boszorkányégetés s efelé dolgokra vonatkozólag. És Hoensbroek gróf bejárta ezen okmánytárakat, melyeknek legtitkosabbjait is megnyitották előtte az egyház parancsából, ő azonban, mint becsületes ember, egész mást volt kénytelen látni, mint amit feltételeztek róla, hogy hivatalból látni fog. (Derülség.) És csak azt az egy megoldását látta a tényállásnak, hogy elhagyja papi állását. Elhagyta a katholicizmust és közzétette „Das Papsíthum” című művét, amelyben okmányokkal bizonyítja be pontról-pontra azokat a borzasztóságokat, azokat a rémes dolgokat és azt, hogy a tulajdonképeni intézője mindezen iszonyatosságoknak az egyház főnöksége volt s hogy a világi fejedelmek annak csak nyomorult vazalusi voltak; hogy a legborzasztóbb dolgokat a pápák parancsolták meg, hogy ők az eretnekeknek tömeges meggyilkoltatását az anathema fenyegetése mellett parancsolták meg, hogy ők bulláikkal számtalan nőt mint boszorkányt perzseltettek fel máglyákon s hogy a legdurvább babonának hirdetői voltak ezek a csalhatatlanok; a legsötétebb Afrikába akarták visszavezetni a középkor folyamán az emberiséget. Hogy ezt nem teheték, annak az volt az oka, hogy más hatalom állott útjukba és pedig a keletről.

Különösen Konstantinápolyból a törökök által való elpusztítása után, átszivárgóit a gnoszticizmus, mely a renaissanceot megteremtette, mely a művészeteket és a tudományokat felébresztette. Ezek a gnosztikusok, akik az ember istenségét vallották és a Krisztus igazi hívei voltak, valóstították meg annyira, amennyire itt a barbárok közt a nyugaton a nemesebb kultúrát. Az se volt az egyház érdeme, hogy az egyház körében is a művészet felvirágozott, sőt a Mária-kultusz is, amint bebizonyítható, minden poétái varázsával a gnosztikus Sophia-kultusz plágiuma volt, először a keleten, aztán a nyugaton. Ami kulturális nagy haladás volt, az az egyház célzatával ellentétben történt, még akkor is, ha a római pápák oly istentelenek voltak, hogy a görög istenek kultuszát hirdették s a kardinálisok a mithológiából épp úgy példáztak, mint a szent legendából. Ott csak az a tény állott

be, hogy a két áramlat a művelt főpap kebelében küzdötte azt a nagy harcot, melynek színhelye a történelem volt.

Ezek a példák is mutatják, hogy nekünk nem annyira az egyént, mint inkább az eszmét kell üldözni. Hogy azonban az első előadó* is tévedésben volt, amidőn túlélte dolognak mondta az eretnekek megégetésének elvét, arra nézve egy igen érdekes bizonyítékkal szolgálhatok egy igen közeleső időből és a leghitelesebb forrásból. 1902-ben ugyanis valami Marianus de Luca nevű jezsuita egy könyvet tett közzé Rómában, amelynek címe „Institutiones juris ecclesiastici publici”. Ebben a könyben a szerző szószerint a következőket mondja: „A polgári társadalom fejedelmei hadseregükkel, mint az egyház tagjai, az egyháznak és céljainak alá vannak vetve és kötelesek anyagi hatalmukkal adózni, még az eretnekek ellen kimondandó halálos büntetés esetében is, ami a hívők boldogságának szükséges eszköze”. Továbbá azt mondja: „Az egyháznak leglényegesebb java az igazi hitnek egysége és ezt a hitegységet csak úgy lehet elérni, hogy az eretnek életétől megfosztva legyen”. Szórol-szóra ezeket tanítja ez a jezsuita páter 1902-ben és nem a közép-korban. (Derűlség.)

Tudvalevő dolog az, hogy az ilyen könyvek a magasabb egyházi hatóság jóváhagyására szorulnak. E könyv a legilletékesebb jóváhagyással lett ellátva: XIII. Leó pápa clausulájával. Ez a csalhatatlan egyházfő ezeket a gyönyörűséges erkölcsi tanokat nemcsak hogy hivatalosan jóváhagyta, de még nagy mértékben magasztalta és buzdította a szerzőt, hogy hasonló célból újabb könyvet is írjon. Különben ez csak következetesség volt XIII. Leó részéről, mert ha a pápák hivatalos nyilvánulása az erkölestan dolgában csalhatatlan volt a múltban, akkor a III. Innocenc tanát nem szabad XIII. Leónak sem megtagadnia, akkor neki is úgy kell eljárni az eretnekek ellenében, mint elődjének. Csak egyszerű következetlenség és eretnekség egyes katolikusok részéről az az állítás, hogy az eretnekeket nem kell elégetni és amidőn azt mondják, hogy ők igazhitű katolikusok, akkor alaposan tévednek, ha nem éppen hazudnak, amit nem akarok egyenesen feltételezni. (Derűlség.) Ajánlom ezeket az indexnek és az anathémának.

A gonosz szándék tehát megvan ma is és csak az állam és az előrehaladottabb társadalom nem engedi, hogy ezek a gyönyörűséges szent elvek ma is érvényesüljenek és hogy mi autodafékban gyönyörködjünk.

Az okot én nem látom ezen férfiak egyéni gonoszságában, hanem csakis a tan elvetemedettségében, amelyet

* Gratz Gusztáv, a liberalizmus képviselője.

beoltanak a szemináriumban az ártatlan fiúba és amely egyedül okozza azt, hogy ő olyan gyilkos elveket vall.

Épp ily hamisított képet nyújt a negyedik felolvasó az igazhitű Oroszországról. Azt mondja ugyanis, hogy Oroszország olyan, mint egy jól kigyomlált kert, amelyből minden erkölcsi gyomot Szibériába tettek. (Derülség.) Figyelmébe ajánlom George Kennannak „Szibéria” című érdekes könyvét. Ez az író kifogott az orosz hatóságokon. Mint Amerikának, mely akkor Oroszországgal jó viszonyban volt, kiküldöttje mutatta be magát, azzal, hogy etnográfiai tanulmányokat akar tenni. Szívesen fogadták és ajánlották is a legmagasabb hatóságoknak. Az oroszok nagyon jól értik annak a módját, hogyan kell Potemkin-falvakat építeni, de Kennan még jobban értett a dolgához. Az orosz hatóságok azt gondolták, hogy ő beutazza majd Szibériát a rendes során, az Uraltól egészen Kamcsatkáig. Ő azonban pénzzel rendelkezvén, örülten végighajtott egész Szibérián, úgy, hogy mikor a hatóság azt hitte, hogy még csak Tobolszkban van, akkor ő már Jakuckban volt. Hátulról kezdte meg Szibéria megszemlélését és így aztán látta Szibériának igazi képét. E könyvre egy amerikai ember, aki vele találkozott, azt mondta: találkoztam egy emberrel, aki a poklokban volt. Kenan azt mondja, hogy még sátáni fantázia sem képes olyan világot előállítani, mint a minőt ő Szibériában tapasztalt.

Figyelmébe ajánlom a negyedik felolvasónak, olvassa el azt a könyvet és mondja meg aztán, hogy ez-e az a jó fa, amelyről Krisztus azt mondja, hogy jó gyümölcsöt terem.

Kennan könyve szóról-szóra ezeket mondja: „A közgazgatási úton való száműzetés hihetetlen igazságtalanság és kegyetlenség, mely az orosz önuralom terhére írandó, mely sok-sok ezer embert sújt, akik nemcsak néni gonosztevők, hanem népünk legjobbjai közé tartoznak és akik egy magas orosz tisztviselő kijelentéseként „más körülmények közt hazájuknak megmérhetetlen szolgálatot tehettek volna.” Ezt egy szibériai helytartó mondja. A félhivatalos orosz sajtó egy újságát a következőképen idézi egy másik író: Lanin „Russische Zustände” címen 1892-ben közzétett művében: „Valóban kérdezni kell, nem eléggé süllyedt immár az orosz nép az iszákosság örvényébe? Nem szíttak-e fel már elég mérget állam és egyház a bűnnek, elvetemedettségnek, szennynek, erkölcstelenségnek és mindennemű gáztettek borzadályának formájában? Nem fog-e ez szükségképp a nemzet fizikai tönkretételéhez vezetni, a haladó bénulásba, agylágyulásba, hülyeségbe és teljes vészbe.”

Így néz ki ez a gyönyörűsége, kigyomlált kert még a félhivatalos orosz sajtó megvilágításában is és nem valami forradalmár kiszínezésében.

Igazán sajnálom, hogy jóakarató emberek, mint pl. a felolvasó, az ilyen szervezett világcsalásnak martalékai lesznek, hogy az ilyen állapotok fenmaradása mellett küzdenek.

De talán nem is volt nekem egészen igazam akkor, a midőn Oroszországot mintegy a pokol fenekének festettem, mert hisz van ennél még iszonyúbb is: a katolikus Spanyolország. Az a sok borzasztóság, amely a nem régmúlt időkben ott történt, az a boszúállási vágy és az a kegyetlenség, amely a hatalmasokat még sokkal inkább, mint a terroristákat eltölti; a rémtettek, melyeket leginkább az előbbiek elkövetnek, nem találja máshol kulcsát, mint ama lelki elvadultságban, amelyet az élénk fantáziával ellátott déli népbe beoltottak, amelylyel ő kiszínezi az ő gyönyörűséges isteni ideálját. Álég a terrorista — anarkistáknak nem lehet őket mondani — büntetéseknék is már a bölcsőtől kezdve vésődik lelkébe ez a tan, amely őket azután arra viszi, hogy az életben igyekeznek kifejezést adni a boszú szentségének. Hasonló dolgot cselekszik a teljhatalmú miniszter, amikor is mint valami fenevad dühöng a forradalom ellen, és a szegény proletár, aki kétségbeesetten szintén fegyverhez nyúl. Hisz ők egy anyának a szülöttjei!

Ez annak a fának a gyümölcse, melyről a világítelő bíró azt mondja, hogy ez a fa vágassék ki és dobassék a tűzbe. Érthetjük mindezekből a nagy Nietzsche mondását aki az „Antichristus” című művének befejező soraiban ezt az álkereszténységet az emberiség egyetlen nagy szennyfoltjának mondja: „den einen grossen Schandfleck der Menschheit.

Most még röviden szólani akarok arról, hogy milyen alapja volna annak az ideális világnak, amelyet mi a jövőben várunk, amelyben nekünk hinnünk kell, ha Krisztus szavainak hiszünk. Akik azt mondják, hogy az emberi természetnek nem felel meg az az ideális állapot, amelyben erőszak nincsen, utópiának mondják Krisztus hegyi beszédét. Ezek tehát nyilvánvaló álkeresztények.

Ez a világot mozgató nagy eszme, ez az ember újjászületése. Előbb az ember csak mint véges parány tudta önmagát a mindenséggel szemben elképzelni, nem tudván felelni arra a kérdésre, hogy tudhat a végtelenről a földgömbnek e pórja — amely földgömb megint csak porszeme a naprendszernek s amely naprendszer ismét csak porszem a csillagrendszer és amely csillagrendszer porszem a végtelen mindenségben, — a mikor szerinte a tudás titka örökké felderíthetetlen marad.

Felderíti azonban ezt a titkot a krisztusi eszme, amely az embert, mint a mennyeknek sugarát fogja fel, amely a végtelenségbe lát, amely tudja, hogy a csillagtengeren túl is az ész törvé-

nyei érvényesek, s amely tudja, hogy a világ nincs deszkákkal bekerítve

Ez a szem az emberi szellemnek a szeme, az isteni szem, amely bennünk van, a világosság, amelyről János evangéliuma azt mondja, hogy az megadatik minden embernek. Ez az ész és az istenség világossága. Mi vagyunk ez az isteni sugár és ezért tudunk mi a végtelen mindenségről és a végtelen istenségről.

Nemcsak így költői formában, de a tudomány adataival is bebizonyítható ezen állításom. Most azonban nem bocsátkozom e fejtegetésekbe. Csak az eszmét, a gnózis eszméjét, a világmegváltás eszméjét akarom itt hangoztatni, amely a kenyere és itala a mennyeknek. Aki ezen eszmét magában foglalja, az nem ízleli a halált soha.

Itt még arra kell utalnom, hogy ez egyúttal a szabadság eszméje. Ezt az eszmét itt Magyarországon különösen melegen hangoztatják és az a magyar nép lelkébe különösen mélyen vésődött be, sokkal temperamentumosabb nép lévén, mint bármely más kulturnép. A mi hitünk, hogy éppen innét előbb-utóbb hatalmas kultur-áramlat fog kiindulni a szabadság társadalom megvalósítására. Hogy miképp lehet a szabadságot, mely ma hazug frázis, megvalósítani, erre a kérdésre már megadta Krisztus a választ: Megismeritek az igazságot és az igazság szabadabbá teszi benneteket. Tehát az ismeret világfelszabadító hatalma az, amelyre ő utal. Ez az út az egyetlen út és minden szociológia, társadalomtudomány stb., mely a társadalom külső szimptomáit fejtegeti, de a világnézet fenekére alapjában nem hatol, felületes és tudománytalan munkát végez. És ahol gyógykezelnéni akar valamit, ott csak a kuruzsló munkáját végzi, aki a dolog lényegére, alapjára nem tér reá. Csak egyre van szükségünk és ez az egy: az ember isteni öntudata.

Hangoztatják a szeretetet, amely a legideálisabb érzés és az volna hivatva, hogy a jog helyébe lépjen, de az lehetetlen oly társadalom körében, hol még ma is egy Konstantin aljas elvei az egyház szentélyében magasan ragyognak. Ezt a kígyót kell először eltiporni, ennek a sátánnak kell a magasból a porba hullania.

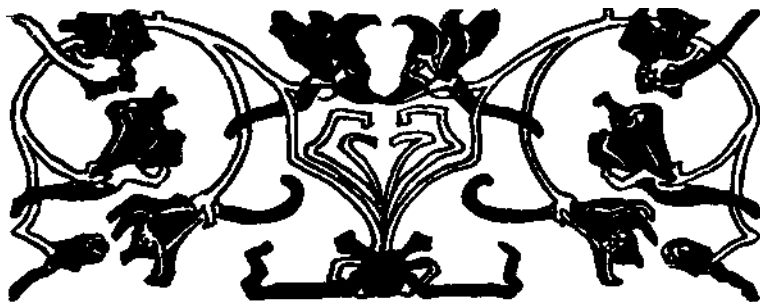
A szeretetnek van mértéke s ez a szeretett lény tökélye. Minél tökéletesebb valamely lény, annál inkább fogom őt szeretni, annál kevésbé fogom őt megbántani és iszonyodni fogok attól, hogy őt megbántsam, ha isteni dicsfényben ragyog előttem. Ha nem látom az istenember színében az embert, akkor hazug frázis a szeretet. Mert ha csak férget látok benne, mint a negyedik felolvasó, akkor féregként fogok elbánni vele, amint hogy azok, akik féregnek látták, mindezekig úgy is bántak el. Az ember megvetése

volt az alapja mindenféle zsarnokságnak, akár a legitimitás, akár a demagógia címe alatt gyakorolták légyen is azt. Az ember megvetése volt az a mentegetőzés, az az igazolás, melyet mindenkoron elővonszoltak, amidőn a különböző fajú zsarnokok gaztetteiket igazolni próbálták. A szabadságnak előfeltétele, hogy mi igen magasra becsüljük az embert s minél magasabbra becsüljük egy ideális világnézet alapján, annál biztosabban fog számunkra derengeni a szabadság rózsás hajnala. És ez csak akkor lesz lehetséges, ha mi Annak a szavait követjük, aki nem arra tanított bennünket, hogy férgesek vagyunk, hanem arra, hogy istenek vagyunk ! (Zajos éljenzés.)

**GRÓF BATTYÁNY ERVIN
BEFEJEZŐ ELŐADÁSA**

1904. ÉVI MÁJUS HÓ 10

A Társadalomtudományi Társaság által rendezett felolvasásokon és vitákon kifejezésre jutott nézetek két ellentétes felfogás körül csoportosulnak: az egyik a társadalom mai rendszerének fenmaradása, illetve fentartása, a másik annak elmúlása és a társadalomnak teljesen új alapokon való felépülése. — Az első magában foglalja a liberalizmust és a konzervatizmus, keresztény-szocializmus és a krisztianizmus nevei alatt fellépő irányzatot, melyeknek közös fővonása, hogy a társadalom bajait „a mai rend keretén belül” az uralmon levő tényezők által keresztülviendő reformok által óhajtják orvosolni. És azon áthidalhatlan szakadék, mely ezen irányokat a szocializmus és anarkizmustól elválasztja, és ez a nagy tévedés teszi egyformán czélszerűtlenné és kivihetlenné mind a kettőt. A társadalmi jelenségek nem elszigetelt tények, melyeken tetszés szerint változtatni lehetne, hanem organikus fejleményei a társadalmi rendszernek, melyek elháríthatlanul és újból és újból létrejönnek, amíg az ok a fennálló társadalom alapintézményei ugyanazok maradnak. De épp ezeket akarja a nevezett két irányzat mindenáron fentartani; és ezzel ellentétbe jön a társadalom fejlődésével, mely az emberek átalakulásban levő intellektuális és erkölcsi színvonalának és törekvéseinek — egyszóval világnézetének — új formákat keres és melyet külső intézkedésekkel sem feltartóztatni, sem irányítani nem lehet.

A mai társadalom — és minden civilizált társadalom — az *uralkodáson*, az emberek osztálykülönbségén és osztályellentétén alapszik. Ez az alapelv a tulajdon és az állam

intézményeiben nyer kifejezést és direkte vagy indirekte ezek hozzák létre a társadalom mai állapotát. Néni akarom ezt most részletesebben megrajzolni; azok a képek, melyeket e két szó: nyomor és háború élénk idéznek, eléggé jellemzik azt. Ezek a viszonyok nap-nap után számtalan ember életét, egészségét és boldogságát pusztítják el; az emberek nagy része alig elviselhető tehernek érzi azokat. Lelkükben egy új társadalmi állapot ideálja keletkezik, amelyben nincsenek gazdagok és szegények, uralkodók és elnyomottak és az emberek testvéri egyenlőségben és szeretetben dolgoznak és élnek együtt.

És ezen ideál képzetének lehetősége, az utána való vágyakozás az első lépés ahhoz, hogy az meg is valósuljon. Az emberek kezdik megérteni életük valódi értelmét, felismerni, hogy életük egy az egész emberiség életével. És ha ezen belátás megerősödik és általános lesz, akkor mindenki tényleg úgy fog cselekedni másokkal, mint ahogy akarja, hogy mások cselekedjenek ő vele”.

Érdekes, hogy épp az egyházi kereszténység, mely azt vallja alapítójának, aki ezen szavakat mondta, támadja legerősebben azt a társadalmi irányzatot, mely azokat — 2000 év múltán — az emberiség életének alapjává akarja tenni. Ez csak azt mutatja, hogy az egyházi kereszténység dogmáinak a kereszténységhez — krisztusi értelemben — semmi közük sincs. De amíg dogmákkal vitatkozni nem lehet, méltán várhatnánk több belátást attól az iránytól, mely állítólag tudományos alapon állva kijelenti, hogy ezen elv az emberi természettel ellenkezik.

Mi hát az az emberi természet? Ha tudományos világnézetünk sarkételét, a fejlődéstant nem akarjuk megtagadni, akkor az embert csakis mint az élő lények hosszú fejlődési sorozatának egyik fokát tekinthetjük; és mi joggal mondhatjuk, hogy ez a legutolsó? És ezt a fejlődést nem szabad pusztán biológiai változásként felfogni; annak legfontosabb momentuma az intellektuális és erkölcsi élet, egyszóval a világnézet átalakulása; másképp vissza kell térnünk a bibliai mythoshoz, hogy az emberi természet az állati testbe egy Isten által belélehelte valami, ami ezen „teremtés” óta változatlanul és változhatatlanul él benne. De ha a világot egységesen tekintjük, mint saját belső lényéből folytonosan fejlődő életet, akkor nem mondhatjuk, hogy ez vagy amaz megfelel vagy nem felel meg az emberi természetnek. Az ember, világnézetének bizonyos fokán csupán saját érzékileg korlátozott egyéniségének életét bírta felfogni. Az ő természetének az felelt meg, hogy egyedül saját szükségleteit elégítse ki és mindenkit, aki ennek útjában áll, legyűrjön, megöljön, esetleg meg is egyen. De a társadalomban élő ember ezt többé

éppen nem tartja természetednek. Ó a család, törzs, nemzet vagy osztály életének tudja a maga életét, természetesen találja, hogy a vele egy csoportban élő embereket segítse, védje és jogait tisztelje, de természetesnek tartja azt is, hogy más csoportok tagjait ellenségeinek tekintse és amint lehet elpusztítsa. A mi világfelfogásunk azonban mindinkább eltávolodik ettől is. Mind szélesebb körben ver gyökeret az egész emberiség összetartozásának felismerése; mi magunk szenvedünk ha más embert — bármily csoporthoz tartozzék is — szenvedni látunk és örülünk, ha őt boldognak tudjuk; természetesen, a világnézet ezen három fokozatát nem választják el merev határok, egyik belenyúlik a másikba, de a fejlődés iránya az, hogy az *én* fogalma mindinkább kitágul, és az önzés, melyet a felszólalók nagy része mint az „emberi természet” társadalomellenes és korlátozandó tendenciáját igyekeztek odaállítani, a korlátolt egyénről kiterjeszkedik a csoportra és végül az egész emberiségre. *Ez* az önzés pedig minden altruizmusnál magasabban áll és a társadalmi élet egyetlen biztos alapja. Ezzel azt hiszem, megfelelek Leopold Lajos barátom ellenvetésére is, aki az anarkizmust azért nem hajlandó társadalmi irányul elismerni, mert ez a szolidaritást apriorisztikusnak tartja. A fennálló rend védelmezői meg az individualizmust tartják apriorisztikusnak.

Egy bizonyos értelemben mind a két állítás igaz, amennyiben t. i. szolidaritás alatt a mindenség fundamentális egységét, individualizmus alatt pedig annak egyéni differenciálódását értjük. De ezen két princípium öntudatra jutása az emberekben természetesen időben történő fejlődés. Minden jel arra mutat, hogy most egy olyan társadalmi rendnek megyünk eléje, melyben önszeretetet és emberszeretetet, individualizmus és általános szolidaritás egybe fognak esni; az e felé való fejlődésben látom én mindenkor az emberi haladás lényegét; és a társadalmi irányzatok értékét az határozza meg, miképen illeszkednek bele ezen fejlődésbe.

A liberalizmus és a másik soknevű irány programja tisztán külső természetű; az ember belső lényegét érintetlenül hagyja és pusztán külső intézmények fentartásával és reformjával véli a társadalmi fejlődést szabályozhatni. Intézkedései közül az egyik rész egyszerűen fenn akarja tartani a fennálló osztálykülönbséget és hatalmi szervezetet, melyek pedig egy elmúló félben levő fejlődési fok képződményei. Egy másik rész az ezek által elnyomott és kizsákmányolt tömegek sorsán akar enyhíteni, de nem úgy, hogy a kizsákmányolást lehetetlenné tegye, hanem úgy, hogy a kiváltságosak az összeharácsolt vagyon egy részét alamizsnaként visszaadják a kizsákmányoltak. A harmadik rész kollektivistikus természetű, vagyis az a tendenciája, hogy a társadalom

munkájának gyümölcse ne egyeseknek, hanem a társadalom összeségének javára fordíttassék. De ezt a szociálistustól vette át és gondja volt reá, hogy „a mai társadalmi rend keretein belül” vagyis — mivel ezek a keretek ezen elvnek egyenes ellenfétéen— sehogyse akarja megvalósítani.

Szemére vetik az anarkizmusnak, hogy minden organizációt és fegyelmet és ezzel minden kultúrintézményt lehetlenné tesz. Hegedűs Lóránt úr nevetségessé igyekezett tenni egy olyan vasutat, melynél az alkalmazottak nem egy felsőbb fórumnak engedelmeskednek, hanem saját belátásuk és akaratuk szerint végzik a szolgálatot. Csakhogy az észszerű összeműködés, melyre ez esetben szükség van, semmiképen sem teszi szükségessé egy *uralmi* szervezet fennállását; de ellenkezőleg feltételezi a szabad egyéni felelősséget és kölcsönös segítséget, vagyis az anarkikus-szocialisztikus világnézetet. Ha a közreműködőket csak a kényszerűség, felőlről jövő parancs és fegyelem szorítják munkájuk végzésére és mindegyikük csak a maga kicsinyes személyi érdekével törődik, akkor az eredmény az lesz — amit manapság látunk. A valódi organizáció csakis az egyének szükségleteiből, belátásából és szabad elhatározásából fakadhat és ezreiévé kizár minden felső uralkodó hatalmat és kényszert. Éppen a vasutak szervezete szolgáltatja erre már ma is a legjobb példát: az európai vasúthálózatot alkotó számtalan társaság és vállalat a forgalmat, díjszabást stb. teljesen egységesen oldotta meg. És ezen megállapodásokat nem egy felsőbb fórum hozta létre és tartja fenn, sőt még egy központi szervezet sem, hanem csupán a résztvevők szabad megegyezése.

A liberalizmus álláspontját különben nagyon őszintén és találóan világította meg Hegedűs úr, amikor kijelentette, hogy a szocializmus és anarkizmus Magyarországon az uralkodó faj *létérdekét* veszélyeztetik. Felteszem, hogy uralkodó faj alatt tulajdonképp az uralkodó *osztályt* érti; mert hiszen a magyar proletár épp úgy szenved a jelen állapotok alatt, mint tót vagy oláh testvére és a magyar arisztokrácia, gentry és polgárság létérdeke az, amelyért Hegedűs úr liberális érzése — épp úgy, mint konzervatív és keresztény szocialista kollégái — aggódik. És éppen az, hogy ezen irányok egy osztály *létérdekét* elébe helyezik az igazságnak és az emberiség boldogulásának, legjobban jellemzi őket. Ezzel kimondták magukra a halálos íleletet, jobban, mint én azt a leglesújtóbb érvekkel tettem volna.

A szocializmus és anarkizmus az az irány, mely az emberiség fejlődésével összhangban áll. Eszményük egy, céljuk közös, annyira, hogy végeredményükben egyik a másik nélkül nem is lehetséges. Nem is szívesen említtem őket, mint külön két irányt, hanem inkább anarkikus és nem anarkikus szocializmus-

ról akarok beszélni, mert azt hiszem, hogy a szocializmusnak keletkezésében is anarkikusnak kell lennie, hogy célját elérje. A nem-anarkikus szocializmus félreismeri saját jelentőseget, ha a szocializmust a *mai* termelési állapotokból és osztályellentétekből akarja leszármaztatni; az sokkal univerzálisabb és régibb keletű, mert *minden* kizsákmányolás és osztályuralom ellen irányul, ez pedig a civilizációval egyidős. A termelés technikai formája ezen az időn belől sokszor és sokat változott és ehhez mérten módosultak az uralkodás és osztályellentétek formái is — rabszolga, jobbágy, proletár a legszembetűnőbb típusai ezen változásnak — de lényege ugyanaz maradt. A történelmi materializmus hatalmas kulturumkát végzett, a mikor megszabadított bennünket a teokratikus szentimentális történelmi mesemondásról és besorozta az embert a természet organikus rendszerébe. Csakhogy az evés, ruházkodás etc. . . az embernél többé-kevésbé öntudatos cselekvések és valamely kor gazdasági rendszere nem automatikus fejlemény, melyre az embernek nincs befolyása. Az ember különböző fejlődési fokain különféle dolgokat tart szükségesnek (eltekintve persze az elkerülhetlen primitív szükségletektől) és ezeket más és más módon törekszik elérni; így függenek egy kor gazdasági és társadalmi viszonylatai⁴ végső elemzésben az egyének intelligenciájától, belátásától és erkölcsi érzésétől, egyszóval világnézetétől. A kapitalizmus és annak megteremtője, a gépipar mai formája soha se jöhettek volna létre, ha az emberiség nagyobb részének világnézete nem állott volna azon az alacsony fokon, mely a nyereségben, anyagi élvezetekben és másokon való uralkodásban keresi az élet értékét.

És most se a gazdasági fejlődés változtatja meg az emberek sorsát, hanem fordítva, az öntudat fejlődése, egy magasabbrendű világnézet terjedése ébreszti fel az elnyomottakban a szolidaritást, a kölcsönös segítséget, melylyel a kizsákmányolásnak ellentállnak és azt eddig is lassanként szűkebb és szűkebb körre szorították. De ha a termelési koncentráció egész a legteljesebb kollektívizmusig is fejlődne a *szocializmus világnézete nélkül*, azt a hatalmon levők épp úgy ki fogják használni a kizsákmányolásra, mint ahogy kihasználták a mai „szabad versenyt” és a feudális jogokat. Az *uralkodás* alapjait kell tehát aláásni és ennek csak egy módja van: az emberek *belső átalakulása*. A mitől a szocializmusnak leginkább őrizkednie kell, az a hatalommai való szövetkezés és a törekvés a hatalomra; bárcsak sikerülne, hogy úgy ne járjon, mint a kereszténység Konstantin Császár alatt! Garami barátunk azt vetette szemére az anar~kisztikus szocializmusnak, hogy nem látja az utat, nem ismeri az eszközöket a közös cél elérésére. De én azt

iszem, hogy sokkal kevésbé tévedhetünk le a helyes útról, ha ideáljainkat külső életünkkel összhangba igyekezünk hozni és ezáltal megfosztjuk az uralkodó rendszert egyetlen alapjától: az autoritás iránti tisztelettől és engedelmességtől, mintha politikai és gazdasági stratégiákkal igyekszünk a latalmat az uralmon levők kezei közül kivenni.

Mindezt nem a szocziálizmus támadására, hanem megvédésére hoztam föl; nem is akarok vele a „Harmonie-apostel”-ek mintájára a t. közönség erkölcsi érzésére apellálni. Az anarkikus szocziálizmus társadalmi ideáljait én is csak az osztályharcz útján hiszem megvalósíthatóknak, de ezt nem az osztályoknak a hatalomért folytatott háborújában látom, hanem egy magasabb világnézetet képviselő osztály küzdelmében a túlélő, nyüggé vált formák eltörléséért. Ebben a küzdelemben egynek kell lennie mindenkinek, akiben az új társadalmi ideál képe él és ez előtt félre kell tennünk minden részletekben való eltérést; ha a lefolyt vita ezt elősegítette» akkor nem volt hiába.

